

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland
Nr 1 1969

ale

Historisk tidskrift för Skåneland

utges av De skånska landskapens historiska
och arkeologiska förening.

Redaktör

Antikvarie Carin Bunte, Lund

Redaktionskommitté

Preceptor Erik Cinthio, Lund

Landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Docent Lars-Olof Larsson, Lund

Intendent Bengt Salomonsson, Malmö

Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

Föreningens styrelse

Professor Birgitta Odén-Dunér, Lund, ordf., preceptor Erik Cinthio, Lund, v. ordf., antikvarie Nils Nilsson, Lund, sekr., docent Lars-Olof Larsson, v. sekr. museichef Bengt-Arne Person, Varberg, kassör samt docent Hilbert Andersson, Ystad, intendent Bengt Bengtsson, Lund, antikvarie Carin Bunte, Lund, professor Bertil Ejder, Lund, landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund, museiintendent Lars-Göran Kindström, Hålsingborg, professor Sven Kjällerström, Lund, museiintendent Harald Lindal, Trelleborg, docent Gösta Lindeberg, Lund, stationsmästare Sven Nöjd, Örskelljunga, disponent Birger Persson, Ystad, professor Jerker Rosén, Lund, landsantikvarie Egon Thun, Kristianstad, greve Hans Wachtmeister, Johannis, kyrkoherde Gunnar Wallin, Skurup, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Århus.

ALE utkommer med 3 häften årligen. Brev och manus till redaktionen adresseras till antikvarie C. Bunte, Winstrupsgatan 10, 222 22 Lund, tel 046/12 66 09.

Medlem erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 15:— kan insättas på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings postgiro-konto Lund nr 24 68 31, c/o museichef B.-A. Person, 432 00 Varberg.

Vinjetten: Landgreven Baldeberch erkänner Fridolins seger i tvisten om Ursus testamente. Se sid. 1.

Trydefunten och Regnum

Av Torkel Eriksson

I föregående nummer av Ale presenterade Torkel Eriksson en ny tolkning av reliefbilderna på den romanska dopfunten i Tryde.

Genom en granskning av de bildmässiga egenskaperna kom han fram till att reliefernas huvudperson bör vara S. Fridolin.

Enligt legenden var denne en irländare, som anlände till Poitiers någon gång under 500-talets senare hälft och som därifrån begav sig iväg på en missionsfärd till Alemannien. Hans slutmål blev ön Säkingen i Schweiz, där han grundade ett kloster.

I dess närhet ligger kantonen Glarus, där Fridolin vid ett tillfälle uppväckte en död person vid namn Ursus, vars testamentariska donation till klostret hade bestritts av den dödes broder.

Fridolin har aldrig dyrkats i Norden och anledningen till legendbildernas förekomst på Trydefunten synes därför gåtfull. I denna artikel framhävs ett rättshistoriskt dokument, som kan ha varit orsak till det märkliga motivvalet. Samtidigt lämnas ett förslag till en tolkning av cuppens unika hörnfigurer.

Vinjetten visar en detalj av två hörnfigurer på dopfuntens cuppa. Eftersom de är krönte har de av flera forskare uppfattats som porträtt av Valdemar den store och hans ryskfödda drottning Sofia. Det ligger dock närmare till hands att tolka dem som framställningar av gammaltestamentliga konungar och då sannolikt David och Salomo, som under medeltiden utgjorde ett begreppsspar med en både dynastisk och moralisk innebörd. I den norska lärodikten Konungs skuggsjå från 1200-talet skildras hur David omfamnar sin son och överräcker makten åt honom med följande ord: "Må den Gud som styr i himlen mångfaldiga freden på jorden mera för dig än för andra kungar samt skänka dig en myckenhet av markens gröda . . . Eftersom jag märker att Gud har givit dig vishet och gott, omdöme så överlåter jag rikets skötsel åt dig och uppmanar dig att döma med klok rättfärdighet och med sådan fasthet, att inte riket tycks vara utan styrsel för din räddhågas skull."

Förgäves letar man i källmaterialet, framför allt de kalendariskt ordnade martyrologierna, efter belägg för en Fridolinskult i Norden. Och sett ifrån Säckingens horisont kan det sägas att om ett sådant belägg hade uppenbarat sig, särskilt från 1100-talet, så hade det varit ganska sensationellt, eftersom kulten alltid varit koncentrerad till Schweiz och angränsande delar av Tyskland och Frankrike. Enligt Margrit Koch började den bli någorlunda betydande omkring år 1000, d. v. s. vid den tidpunkten då Vita Fridolini författades. Huvudorten för kulten var och är givetvis Säckingen, där Fridolins relik förvaras, men ett lika viktigt kultcentrum var det berömda klostret i St. Gallen. Under 1000-talet kan en Fridolinskult också beläggas i Tegernsee, Freising och Murbach (i Elsass). På 1100-talet återfinns den i bl. a. Freiburg, Konstanz och Strassburg, och troligen var det redan under detta sekel som Fridolin blev skyddshelgon för kantonen Glarus, d. v. s. det område som figurerar i legendens berättelse om det mirakulösa uppväckandet av Ursus och som i sin helhet tillhörde klostret i Säckingen. — Vissa strödda belägg för en Fridolinskult under eller före denna tid återfinns också i Mainz, Trier och Köln, men längre norrut tycks den aldrig ha nått.

Det finns alltså ingen möjlighet att uppfatta Trydefuntens serie av Fridolinsbilder som ett uttryck för en samtida kult, och i detta sammanhang bör det ännu en gång betonas att helgonet inte i någon av bilderna är framställt med gloria. — Frågan är då vad det finns för annan möjlighet att förklara att just denna helgonlegend valts till motiv på dopfuntens cuppa.

Enligt en ofta använd metod är det inte alltid nödvändigt att förankra bildframställningarna på just en dopfynt vid historiskt kända fakta. I stället gäller det att pröva om bilderna kan tänkas ha en symbolisk betydelse i förhållande till det kärll som de pryder eller till själva dopet. Med detta ikonologiska tolkningssätt har flera eljest gåtfulla bildframställningar på andra romanska dopfuntar fått sin förklaring. — En ledande tanke i 1100-talets uppfattning om dopet och dess djupare innebörd var den att funten kunde betraktas inte bara som ett dopkärll utan också som en symbolisk grav, där den döpte dog bort från sitt orena och av arvssynden besudlade jag för att sedan från samma grav återuppstå i en ny och ren inkarnation. Genom kontakten med det heliga dopvattnet blev människan såsom en del av Kristus och fick del i hans död men också i hans uppståndelse. På så vis blev dopet en underpant på uppståndelsen vid tidernas ände. Ett flertal inskriptioner på romanska dopfuntar anknyter till denna föreställningsvärld, bl. a. den i Fjellie, som i översättning har följande lydelse: "Den i funten pånyttfödda människans syndaband lösas. Med Kristus skall den uppstå, som blivit nedsänkt häri."

Eftersom uppväckandet av den döde Ursus samt domstolsepisoden är så viktiga händelser i Fridolinslegenden kunde det tänkas att avsikten med bilderna på Trydefunten var att de skulle leda tankarna till uppståndelsen vid den yttersta Domen. Men mot en sådan hypotes kan den väsentliga invändningen göras att om man verkligen ville åskådliggöra sambandet mellan dopet och uppståndelsen så borde motivvalet hellre ha fallit på någon av de icke fåtaliga legender — t. ex. S. Martinslegenden — som handlar

om uppväckandet av en kropp i stället för ett skelett. Den dopsymboliska tolkningsmetoden kan därför inte på ett övertygande sätt motivera de märkliga legendbilderna. Deras förklaring ligger på ett helt annat plan.

Med sin artikel om Magister Majestatis i Svenskt konstnärslexikon är Evald Gustafsson den förste och hittills ende forskare som betvivlat riktigheten i Roosvals åsikt att Trydefuntens reliefer skulle skildra legenden om det polska helgonet S. Stanislaus. Han avstår från att föreslå någon annan tolkning men med kunskap om det medeltida samhällets struktur och om kyrkans böjelse för att utnyttja bildkonsten i propagandistiskt syfte kan han säga: "Med tanke på hur motivet använts, vågar man förmoda, att framställningen i Tryde syftar på någon aktuell gåvotvist mellan kyrka och världsliga herrar." — Till detta kan nu fogas att med tanke på sensmoralen i Fridolinslegendens Ursusepisod samt med hänsyn till dess utnyttjande på dopfunten — med domstolsscenen som bildberättelsens kulmen — torde det inte vara någon tvekan om att det är dess rent juridiska innebörd som varit avgörande vid valet av motiv.

Till sist blir det alltså varken någon kulturreligiös strömning eller någon subtil dop- och uppståndelsesymbolik utan enbart förhållanden inom det krasst äganderättsliga området som kan förklara Fridolinslegendens bildmässiga förekomst på dopfunten i Tryde. Men vilka är dessa förhållanden, närmare bestämt?

Innan vi fördjupar oss i detta problem finns det anledning att se närmare på den del av legenden, som behandlar tvisten mellan Fridolin och Landolf angående en testamentarisk jorddonation till klostret i Säckingen. Och först måste då den

i föregående uppsats lämnade redogörelsen för Fridolinslegendens uppbyggnad korrigeras på en väsentlig punkt. — Det hävdades att legenden i sin helhet var ett verk av munken Balther från omkring år 1000. Men i själva verket saknade Balthers version en rad mirakelepisoder, bl. a. berättelsen om uppväckandet av Ursus, som inte fogades till legenden förrän under 1100-talet. I alla handskrifter och tryckta utgåvor av Vita Fridolini utgör den kapitel 40:

Vid den tiden då Fridolin verkade för kristendomens spridning i Alemannien — enligt legenden under 500-talets senare hälft — levde i kantonen Glarus två bröder vid namn Ursus och Landolf. Den förstnämnde bestämde sig för att såsom själågäva testamentera en del av sitt gods till Fridolins kloster i Säckingen; resten skulle tillfalla brodern, som var ende arvtagaren. — Efter Ursus död vägrade emellertid Landolf att lämna ifrån sig det aktuella jor-dområdet till klostret, och trots långvarigt processande lyckades inte Fridolin få rätten på sin sida; domstolen hävdade till och med att den kunde övertygas endast om donatorn själv stod upp från de döda. En dag fastslogs för ärendets slutgiltiga behandling. — Den utsatta dagen begav sig Fridolin till Ursus grav i Glarus, väckte upp honom till livet och förde honom de sex milen till domstolen i Ranckweil. Där vände Ursus sig direkt till sin broder med följande ord: "Broder, varför har du berövat min själ den egendom, som tillhörde mig." Landolf erkände sig då besegrad och svarade: "Älskade broder, din del ger jag tillbaka och dessutom skänker jag min egen del till klostret i Säckingen". Jfr. fig. 1.

Berättelsen slutar med att Fridolin för Ursus tillbaka till hans grav. På gravste-

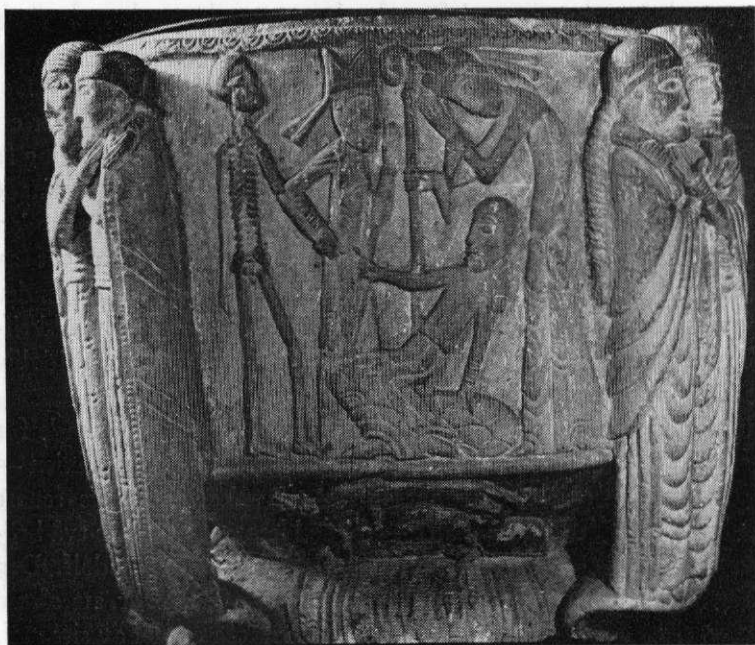

Fig. 1. Rättegången i Ranckweil, sådan den framställs på Trydefunten. Reliefen flankeras av figurpar, som leder tankarna till samtida fransk portalskulptur.

nen inristades en text, som gav en kort resumé av händelseförloppet.

Bakom skildringen ligger föreställningen att en avliden kunde få sin tid i skärselfen förkortad genom prästernas mässor för hans själ; dessa lästes vanligen på vederbörandes dödsdag. Mot en gåva av en viss omfattning — en själagåva — till en kyrka eller ett kloster fick donatorn sin dödsdag noterad i den mottagande institutionens nekrologium.

Enligt tyska och schweiziska forskare är berättelsen infogad i Vita Fridolini främst för att betona det faktum att kantonen Glarus i sin helhet och sedan länge hörde till klostret i Säkingen. Vad som verkligen låg bakom denna dispositionsrätt är inte bekant, men redan vid 800-talets slut är den dokumenterad; möjligen var det en kunglig donation — och i så fall troligen av Ludvig den tyske —

till det betydande klostret.

Hur kan då Fridolinslegendens Ursus-episod anpassas till de äganderättsliga förhållandena i 1160-talets Tryde eller dess kringliggande områden? Och vilka möjligheter finns det att uttala sig här om?

Först och främst kan det konstateras att bilderna inte kan ha något samband med en gåva till den kyrka, där funten nu befinner sig. Visserligen skänktes under medeltiden många själagåvor i form av s. k. mensaler eller landgillen till sockenkyrkorna i Skåne och så även till kyrkan i Tryde. En detaljerad redogörelse för deras storlek återfinner man i Lunds stifts landebok av år 1569. Men enligt Erik Schalling och andra utforskare av det skånska kyrkogodsets historia

kan bruket att testamentera själagåvor till sockenkyrkorna i Skåne inte föras längre tillbaka än till 1200-talet. Emellertid har systemet i sin upprinnelse under 1100-talet i donerandet av själagåvor till domkyrkan i Lund samt till de övriga klosterkyrkorna.

Enligt en konsthistorisk dogm av gammalt datum finns det ett mycket nära samband mellan kyrkan i Tryde och domkyrkan i Lund. I föregående artikel redogjordes för teorierna om att den s. k. Magister Majestatis skulle varit verksam vid domkyrkobygget under åren kring 1100-talets mitt och att han sedan förlagt sin verksamhet till andra delar av Skåne och framför allt Tryde. Där har han — brukar det heta — dels tillverkat dopfunten och dels fungerat som kyrkans arkitekt och byggmästare.

Med hänsyn till detta påstådda samband av rent konstnärlig natur och med tanke på Trydefuntens bildprogram ligger det nära till hands att tänka sig även ett territoriellt samband mellan kyrkan i Tryde och domkyrkan i Lund. Men ingen av domkyrkans två gåvoböcker, *Necrologium lundense* och *Liber daticus*, ger stöd för ett sådant antagande.

Det finns alltså inget som talar för att det skulle vara de lärda augustinerna i Lund som givit i uppdrag åt Magister Majestatis att i bild skildra en för dem gänelig legend. Och egentligen finns det inte heller någonting som säger att bildserien måste vara föranledd av någon aktuell arvstvist av samma slag som den mellan Fridolin och Landolf. Sannolikt bör den i stället betraktas som en drastisk illustration till en eller annan just formulerad bestämmelse om enskildas rätt att testamentera själagåvor till ett kloster. Och då inställer sig följande fråga: Hur och när löste lagstiftarna i Dan-

mark och Skåne de arvrättsliga problem som den medeltida kyrkans byteshandel med själamässor och jordagods med nödvändighet måste föra med sig?

Det är givet att det låg i det nordiska ättssamhällets intresse att genom lagar förhindra att stora ättförmögenheter plötsligt borttestamenterades till ett kloster. Det är kanske inte lika givet men ändå ett odiskutabelt faktum att det också låg i kyrkans intresse att genom fasta normer begränsa själagåvornas storlek för att på så vis minska risken för konflikter med donatorernas verkliga arvtagare. Kyrkans inställning framträder på ett signifikativt sätt i ett påvebrev från 1160-talet, som är avfattat av Alexander III och ställt till kungen, jarlen och biskoparna i Sverige (D. S. I, nr. 41); Alexander påpekar att det kommit till hans kännedom att bröstarvingar gjorts arvlösa till kyrkans förmån samt understryker att ingen lag tillåter ett sådant system. Men den som så vill kan till kyrkan donera en lika stor del som tillfaller varje manlig arvinge. Eller som det heter i brevet, Kristus kan göras till medarvinge och får då lika stor arvsrätt som de verkliga arvtagarna.

Det påvliga brevet ger uttryck för den kanoniska rättens ståndpunkt i fråga om storleken på själagåvor, och som Alfred Schultze har påvisat kan principen ledas tillbaka till kyrkofadern Augustinus; det var han som för första gången använde liknelsen att Kristus genom själagåvan blir insatt som en av den döende donators arvingar.

Den kanoniska rättens term för den döendes arvslott till Kristus är huvudlott (*pars capitalis*). Samma term återfinns i de danska och svenska medeltidslagarna, men som Stig Luul har visat betecknar den där inte en andel av familje-

förmögenheten utan i stället en andel av det fasta gods, som makarna var för sig erhållit genom arv antingen före eller under äktenskapet och som alltså främst var en del av ättens jordbundna kapital. Det var dessa makarnas separata godsmassor som vid deras död skiftades i huvudlotter så att — för att nu tala om de danska och inte de svenska bestämmelserna — sönerna ärvde var sin hel och döttrarna var sin halv sådan.

Det finns inte anledning att här gå in på alla de särfall som kunde uppstå i en arvssituation och som Skånelagen från 1200-talets början förutser. Det enda som är av intresse i detta sammanhang är frågan vad den stipulerar för bestämmelser angående överlåtande av ättens jord till ett kloster.

Liksom de andra danska medeltidslagarna och de flesta svenska landskapslagarna skiljer även Skånelagen mellan de fall som kunde uppstå när en bonde "frisk och fullnärd" ville gå i kloster och de som kunde uppstå när han eller hans hustru på sin dödsbädd ville testamentera en själagåva. I det förra fallet kunde han taga med sig en hel huvudlott, d. v. s. lika mycket som hans söner var för sig skulle få ärva efter honom. Själagåvans storlek är däremot begränsad till en halv huvudlott.

Denna begränsning har Skånelagen gemensam med de övriga danska lagarna och det är troligt att en parallellutveckling har ägt rum samt att bestämmelsen i denna form utgör en kompromiss mellan ättens krav och den kanoniska rättens ståndpunkt att Kristus må insättas som en likaberättigad medarvinge.

För att återvända till Fridolinslegenden och Trydefunten kan det konstateras att frågan om den övre gränsen för själagåvans storlek bör ha varit högst aktu-

ell vid tiden för funtens tillkomst, d. v. s. 1160-talet. Dopfunten är skulpterad under det för den danska kyrkan betydelsefulla skede, då Eskil beklädde ämbetet som ärkebiskop (1137—1177). Bl. a. kännetecknas perioden av ett energiskt klostergrundande i Skåne: 1144 tillkom cistercienserklostret i Herrevad och något år senare det benediktinska nunneklostret St. Peder strax utanför Lund; därefter följde fyra kloster som samtliga tillhörde premonstratenserorden: Tommarp 1155, Lund omkr. 1160, Vä 1170 samt Öved några år senare (eller möjligen tidigare).

Av tidsmässiga skäl kan Trydefunten naturligtvis inte ha något samband med Skånelagens tillkomst i början av 1200-talet; dessutom är Skånelagen en folkets egen lag, och det kan inte ha funnits någon större anledning att låta en serie kyrkliga bilder göra propaganda för en bestämmelse som redan var accepterad av folket. Den skånska kyrkorätten från 1167—71 är däremot så auktoritär och så tidig — och samtidigt så tidsmässigt överensstämmande med funten — att dess stadgande om själagåvor till kloster kan ha givit upphov till verkligt allvarliga motsättningar mellan abbotar och arvingar:

"Om någon ligger på dödsdagen och giver Gud sin egendom, då må han giva halva sin huvudlott och ej mera i sotsängen. Men om hans arvingar efter hans död vill neka därtill, och prästen säger att det blev givet, då neke arvingen det med tolv edgilla män. Om vittnen äro till, som åhörde och närvaro, och vill arvingen ändock neka mot vittnena, då styrke han det med tolv män utvalda i kyrksocknen. Men om en frisk man vill giva sig in i kloster, då fare han in med hela sin huvudlott.

Och ej äro flera nämnder om kyrkorån."

(Citatet efter Ake Holmbäcks och Elias Westéns utgåva av den skånska kyrkorätten.)

Den sista meningen är väsentlig för

tolkningen av bestämmelsen i dess helhet. Denna förutsätter att arvingar kan vägra att överlämna (att stycka av från större bruksenheter) en testamenterad själågåva, vilket är kyrkorån. Samtidigt förutser den ett processande med arvingarna, som genom att draga ut på tiden också är att betrakta som kyrkorån; därför gör den bevisbördan nästan orimlig för arvtagarna. Fridolinslegenden ansluter sig smidigt till lagbestämmelsen med sin sensmoral att det inte lönar sig att processa med kyrkan. Och att det fanns starka skäl att i bild skildra en legend med ett preventivt propagandavärde framgår med en i det här sammanhanget önskvärd tydlighet av de verkliga förhållandena, inte i Skåne men väl på Sjælland, där kyrkorätten likaså fastställer själågåvans storlek till högst en halv huvudlott: I Sorö löper — som Poul Nør-lund så omsorgsfullt har påvisat — rapporterna om undanhållandet av eller processandet om själågåvor på en halv huvudlots storlek som en röd tråd genom det berömda cistercienserklostrets annaler för tiden 1186—1233.

Det åttonde kapitlet i den skånska kyrkorätten från 1167—71 kastar ett förklarande ljus över Fridolinsbilderna på dopfunten i Tryde, men det är inte därför givet att det är dess tillkomst som ligger bakom motivvalet. Det finns nämligen ett annat och något äldre dokument som också har samband med dopfunten, både med dess approximativa tillkomsttid och med dess framställning av den legendhistoriska arvstvisten.

Kung Valdemars privilegiebrev för premonstratenserklostret i staden Tommarp är utfärdat, bevittnat — bl. a. av ärkebiskop Eskil — och sigillerat den 27 mars 1161. Redan 1155 hade det av

Eskil strax dessförinnan grundade klostret fått en påvlig bulla av Hadrianus IV som bekräftelse på sina dåvarande egendomar och rättigheter. Nu utfärdar Valdemar — *Nos Valdemarus Dei gracia rex Danorum* — ett för klostret lika betydelsefullt diplom, där det ställs under hans kungliga beskydd; samtidigt berikas det av honom själv med kyrkan S. Nicolai i Simrishamn och fem vattenkvarnar i Tommarpsån.

Som Lauritz Weibull visat har Valdemars brev en stilmässig överensstämmelse med äldre danska kungadiplom och liksom vad beträffar dessa är stilen hämtad från de internationella kansliernas skrivstugor. Men därutöver anknyter Valdemars brev i sina formuleringar till det sex år äldre påvediplomet. På en viktig punkt möts influenslinjerna, nämligen i det s. k. sanctioavsnittets poenformel, som med hot om vedergällning varnar för övergrepp mot klostret:

”Om någon företager sig att angripa, plundra eller avhända de besittningar eller gods, som hittills skänkts förutbemälda bröder och hädanefter genom furstars frikostighet, påvars medgivande eller andra [krist]trognas frikostighet kunna komma att skänkas eller på vad sätt det vara må förvärfvas, så må han veta sig vara hemfallen åt Guds och Vår kungliga hämnd.”

Därefter följer med direkt anknytning ett tydligen nyförfattat stycke, som har en annan och enklare språklig stil än brevet i övrigt:

”Vi tillerkänna också, med iakttagande av Danalagens bestämmelser, [krist]trogna sjuka, som ligga på sitt yttersta, att, om de vilja göra det, fritt och förnuftigt testamentera hälften av alla sina ägodelar till förutnämnda bröder i utbyte mot en varaktigare sällhet.” (Citaten efter Curt Wallin: Tommarps urkundsbok).

Efter en kompletterande bestämmelse om köpmäns rätt att skänka egendom samt en befrielse av klostrets folk från ledungspåbuds återupptages sedan den tap-

pade tråden från brevets sanctio, som i överensstämmelse med den internationella diplomatikens regler avslutas med den s. k. premieformeln, där Guds förbarmande och kungens välsignelse utlovas åt dem som gynnar klostret.

I det mellan sanctios två delar inskjutna stycket används visserligen inte termen "halv huvudlott" (*pars capitalis*) utan i stället det vidare begreppet "hälften av alla sina ägodelar" (*medietatem omnium suarum*), vilket under normala förhållanden innebär betydligt mycket mer, men enligt Lauritz Weibull är det troligen ändå det förstnämnda som åsyftas. Under alla omständigheter är Valdemars privilegiebrev till Tommarps kloster av den 27 mars 1161 det äldsta dokument inom danskt lagområde, som fastslår rätten för enskilda personer att testamentera förmögenhet till kloster; och just av den anledningen har dess äkthet varit föremål för diskussion.

I sin undersökning av den danska testationsrättens historia fram till Christian V:s danska lag — den första danska rikslagen — hävdar Stig Iuul att testamentsavsnittet i Valdemars privilegiebrev är ett falsifikat; liksom påvebrevet från 1155 är kungabrevet från 1161 nämligen inte bevarat i original utan i en vidimerad avskrift från 1430. Enligt Iuul finns det anledning att misstänka att Valdemars brev blivit förfalskat redan under 1330-talet, varvid det till sin äkthet tvivelaktiga partiet skulle ha blivit interpolerat i sanctio-avsnittet. De skäl som talar för att det inte ursprungligen tillhört Valdemars brev är enligt Iuul främst följande:

Partiet har i strid med den internationella 1100-talsdiplomatikens lagar sprängt sanctio-avsnittet i två delar. Dessutom är dess språkliga stil av en annan och enklare art än brevstilen i övrigt.

Den formulering som används i partiets inledning — "Vi tillerkänna (*Concedimus*) också ..." — har ingen hemortsrätt i en bestämmelse som handlar om enskildas gåvor till kloster. *Concedo* är i stället ett verb som i diplomatiken under den aktuella tiden används i samband med överlåtelse av kungliga privilegier eller rättigheter (t. ex. äganderätten till vattenkvarnar).

Uttrycket "med iakttagande av Danalagens bestämmelser" (*lege Danorum servata*) är främmande för en tid då det inte fanns någon lag som kunde betraktas som dansk rikslag. Och hade det överhuvudtaget funnits någon lag med en bestämmelse om själågåvor vid denna tid så vore det överflödigt att upprepa bestämmelsen i ett privilegiebrev.

Stig Iuul avslutar sin undersökning med att fastslå "at man er berettiget til at se bort fra Tommerup-Privilegiet, hvor Talen er om Testamentsrettens Historie i dansk Ret".

Gentemot detta påstående hävdar emellertid Lauritz Weibull: "Valdemar I:s privilegium för Tommarps kloster 1161 27. mars är äkta. Det föreligger utan interpolationer. Dess allmänna betydelse såsom den äldsta bestämmelsen om testationsrätten och dess omfång står fast." — Och de av Iuul framdragna problemen löses av Weibull på följande sätt:

När Valdemar lät sin skrivare spränga sanctio-avsnittet genom att föra in den nya bestämmelsen innebar detta inte något brott mot den samtida diplomatikens lagar; sådana infogningar — om än med annat innehåll — hade gjorts tidigare, bl. a. i Knut den heliges gåvobrev för Lunds domkyrka 1085. Vad beträffar den språkliga stilens hemsnickrade karaktär har den sin förklaring i det faktum

att tilläggets bestämmelser är "fritt utformade på dansk botten, därtill i ett främmande tungomål. Den stilistiska olikheten talar snarare för än mot tilläggets äkthet."

Ordet *concedimus* kunde mycket väl användas i samband med bestämmelsen om testamentariska gåvor till klostret; när Valdemar utfärdade bestämmelsen så förklarade han samtidigt och just med detta verb att för den händelse testamentariska donationer skulle komma att göras av arvingelösa personer så avstod han själv från hälften av danafä, d. v. s. den kungliga arvsrätten till kvarlåtenskap efter personer utan arvtagare.

Uttrycket *lege Danorum servata* innebär i sitt sammanhang ingenting annat än en uppmaning till ett iakttagande av gällande regler, d. v. s. testamentet skulle vara lagenligt styrkt och bevittnat.

Diskussionen mellan Stig Iuul och Lauritz Weibull rör sig huvudsakligen om rent diplomtekniska och språkliga problem; för en konsthistoriker är detta främmande mark. Men med kunskap om innebörden i Trydefuntens reliefer kan en bildforskare göra följande diskussionsinlägg:

Av alla nordiska dopfuntar är Trydefunten i Tommarpsklostrets närhet den enda, vars bilder framhäver enskildas rätt att testamentera en del av sin förmögenhet till ett kloster. Detta faktum kan inte förklaras med en hänvisning till den skånska kyrkolagen från tiden 1167—1171, ty den sista bilden i serien framställer en *lekmannainvestitur*; på grund av det kyrkopolitiska läget i Danmark vid denna tid måste funten därför vara tillkommen under perioden hösten 1161 — hösten 1167. Relieferna förutsätter en redan utfärdad bestämmelse om själagåvor till kloster

och vissa omständigheter i den sista bilden säger att detta kloster måste vara ett premonstratenser kloster, som stod under kungligt beskydd. Den enda bestämmelse som kan komma ifråga är den som återfinns i Valdemars privilegiebrev den 27 mars 1161 för premonstratenser klostret i Tommarp. Dopskålens bilder bekräftar därigenom äktheten i den del av brevet, som handlar om testamentariska donationer till klostret. Samtidigt är utfärdandet av den kungliga bestämmelsen den extraordinära omständighet — och bara en sådan är tänkbar — som förklarar det eljest oförklarliga motivvalet: Bildkonsten var den tidens enda verkliga massmedium och den moraliserande legenden var en användbar meddelelseform; Trydebildernas uppgift var att göra en åskådlig och drastisk propaganda för kung Valdemars nya beslut.

— Vilka är då de rent bildmässiga fakta som binder Trydefuntens reliefer — och framför allt den sista av dem — till det kungliga privilegiebrevet för klostret i Tommarp?

Trydefunten tillkom under ett skede då den andra investiturstriden satte sin prägel på händelseförloppet i Europa. Som bekant fick denna maktpolitiska kraftmätning mellan Fredrik Barbarossa (tysk-romersk kejsare 1155—1190) och Alexander III (påve 1159—1181) vittgående konsekvenser för den danska kyrkan och framför allt för dess ledare, ärkebiskop Eskil, som hösten 1161 tvingades iväg av kung Valdemar till en sexårig landsflykt.

Den bild på dopfunten, som skildrar domstolsförhandlingen i Ranckweil och mötet mellan den döde Ursus och hans broder Landolf har tillika en framställning av en *lekmannainvestitur*, d. v. s.

just det som investiturstriden handlade om (fig. 1 samt bilden på pärmen till detta häfte). Markgreven Baldeberch övrräcker en kräkla åt abboten Fridolin och denne svarar med att lyfta vänstra handen till en trohetsed. Vita Fridolini nämner inte med ett ord att helgonet skulle ha blivit insatt i sitt ämbete av en lekman, d. v. s. en världslig person, och därför är investiturscenen utomordentligt anmärkningsvärd. Eftersom bilden i sin helhet har en mycket stark psykologisk förtätning har man inte tidigare observerat att förhållandet mellan dess två dignitärer är av rent feodal natur; Roosval hävdar t. ex. att det som sker är att biskopen Stanislaus kommer vandrande med benrangelsmannen Piotrowin och att kung Boleslaus II därvid av pur bestörtning griper tag i Stanislaus biskopstav för att kunna hålla sig upprätt.

Framställningen av lekmannainvestituren anspelar troligen på förhållandena i Tommarp, där premonstratenserklostret sedan 27 mars 1161 stod under Valdemars kungliga beskydd. Baldeberch, lagens representant i bilden, är nämligen med sin krona karakteriserad inte som en markgreve utan som en kung och genom kronans nedhängande band som en kung med andlig maktbefogenhet. Samtidigt är abboten Fridolin försedd med en mitra, som under 1100-talet inte bara var ett biskopligt värdighetstecken utan fram till 1198 också ett värdighetstecken för abbotar av premonstratenserorden.

Såsom stridbar förkämpe för kyrkans emancipation från den världsliga makten tolererade Eskil inte någon form av lekmannainvestitur; han skulle säkerligen inte heller ha tolererat en framställning av en sådan och i synnerhet inte på en dopfunt, som ju var ett av de viktigaste kult-

föremålen och tillika den nordiska kyrkobyggnadens främsta prydnad. Trydefunten bör sålunda vara tillkommen mellan hösten 1161 och hösten 1167, d. v. s. under den tid då Eskil var i landsflykt och då Regnum (den världsliga makten) stod som segerherre över Sacerdotium (den kyrkliga makten) i Danmark. Man frestas att föreställa sig möjligheten att Valdemar själv eller någon i hans följe lärt känna Fridolinslegenden under den resa — troligen genom Elsass, möjligen genom Schweiz — som den danske kungen under vårvintern 1162 gjorde till Dôle i närheten av Dijon i Burgund för att avlägga sin trohetsed till Barbarossa och samtidigt erkänna och hylla den kejserlige lydpåven Victor IV.

Hur det än förhåller sig med själva inspirationsmöjligheten är det sannolikt att legenden utnyttjats som motiv på Trydefunten för att sprida propaganda för kung Valdemars beslut att en döende har rätt att testamentera en del av sin förmögenhet till klostret i Tommarp. Man kan diskutera hur stor del av förmögenheten — hälften eller blott en halv huvudlott — det egentligen var som åsyftades, men under alla omständigheter representerar beslutet ett kungligt inträde på den kyrkliga och folkliga lagstiftningens område; och detta flera decennier före den tid då den själländska kyrkorättens kompromissartade bestämmelse om en halv huvudlott som själågava — tillkommen 1171 — vållade så hätska och långvariga konflikter mellan abbotarna i Sorö och medlemmarna av ätten Hvilde.

Valdemars bestämmelse är tillkommen för att berika Tommarpsklostret och för att skydda det mot ättsamhällets intressen; när den något senare blev allegoriskt framställd på Trydefuntens cuppa så

kompletterades den med det i bild formulerade påståendet att kungen är Guds ställföreträdare på jorden: i den egenskapen skall han övervaka efterlevandet av lagen och samtidigt har han gudomlig fullmakt att stifta nya lagar till Gudsrikets nytta; i egenskap av *vicarius Dei* är han också — under förutsättning att han låter sig uppfyllas av *Pietas* och *Justitia*, av fromhet och rättvisa — lika helig som okränkbar. Bara mot bakgrund av denna teokratiska kungadörets ledande idé är det möjligt att finna en meningsfull innebörd i i cuppans hörnfigurer och samtidigt ett meningsfullt samband mellan dem och de bildreliefer, som de flankerar, fig. 2—5.

De gåtfulla hörnfigurerna är i sin art lika unika i den nordiska medeltidskonsten som Fridolinsrelieferna är i sin; det måste därför vara en kombination av särdeles extraordinära omständigheter som föranlett de två bildkategoriernas möte just på Trydefunten. Den ena av dessa omständigheter — Valdemars privilegiebrev — har framhävts; den andra är det redan antydda faktum att Valdemars beslut representerar ett kungligt ingripande på det privaträttsliga området. — Ett liknande *edictum regale* utfärdades av Knut IV före 1086 och påbjöd under hot respekterandet av de kyrkliga högtiderna och fasteperioderna. Enligt Aelnod betraktade folket det som en skam att de skulle böja sig för kungens bud samt att de med sina folkvalda ombudsmän skulle anses vara ringare än den kung de hade valt. Som bekant blev meningsmotsättningen en av anledningarna till kungens våldsamma död i Odense 1086. — När den kungliga makten på nytt hävdade sin lagstiftande rätt under

valdemarstiden vidtogs skyddsåtgärder; i sitt år 1200 utfärdade förbud mot ekonomiska spekulationer i samband med ättehämnd betonar Valdemar den stores son Knut VI att han är kung med Guds nåde och att han stiftar den nya lagen med Guds hjälp; därmed är det underställt att en opposition mot kungen är en opposition mot Gud.

Vad som i Knut VI:s lag betonas med ord framhävs på Trydefunten i bild; och för att rätt förstå dess hörnfigurer bör man känna till medeltidens sätt att mera direkt gestalta det teokratiska styrelseskickets ledande tanke att Regnum är en av Gud skapad institution och att Rex — medeltidens etymologer härledde *rex* ur *recte* — är en rättvist dömande och klokt lagstiftande *vicarius Dei* eller *vicarius Christi* på jorden. Fig. 6 är en illustration till Sachsenspiegels inledning (Dresden-manuskriptet); Rex framställs som en Guds vasall, bunden till honom genom investitur — svärdet såsom lagens och rättvisans symbol — och genom trohetsed — den uppåtsträckta vänstra handen med fingrarna samlade. — Det är emellertid inte bara till denna tanke som Trydefuntens hörnfigurer anknyter utan också till den för det teokratiska styrelsesystemet lika väsentliga tanken att den smorde och med titeln *gratia Dei* guda-benådade kungen var en efterföljare till Gamla Testamentets konungar och i första hand en efterföljare till Saul, David och Salomo.

De flesta konsthistoriker som med Trydefuntens utseende i någorlunda god hågkomst har besökt katedralen i Chartres har frapperats av den relativa likheten mellan funtens hörnfigurer och de kolonnstatyer från 1100-talets mitt, som smyckar katedralens tre västportaler.

Fig. 2—5. "Framför funten stå fyra par av långdragna, i trångmål stadda figurer, av vilka tvänne par omfamna varandra." (H. H. Hildebrand).

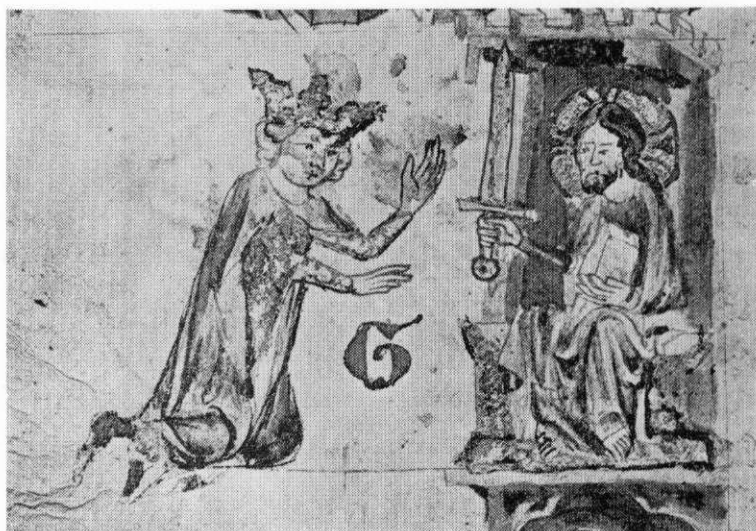

Fig. 6. Illustrationen till prologen i Sachsenspiegel visar hur kungen mottager sitt domarsvärd direkt av Gud. (Repr. efter Karl v. Amira).

Någon stilmässig likhet — den plastiska modelleringen, proportioneringen, utformningen av detaljerna o. s. v. — finns inte, men attributen, hållningen och den arkitektoniska bundenheten till bakgrunden talar för att ett visst idémässigt samband kan tänkas föreligga.

Nu är det ett känt faktum att Chartreskatedralens kolonnstatyer har sina både stil- och idéhistoriska förutsättningar i de statyer, som redan på 1140-talet prydde västportalerna till klosterkyrkan i St. Denis strax norr om Paris. Flertalet av dem var försedda med kronor och andra regeringssymboler och därför blev de förstörda under revolutionen; dessförinnan hade de emellertid avbildats som kopparstickillustrationer av den pariske benediktinmunken Bernard de Montfaucon i det digra arbetet "Monuments de la monarchie française" (Paris 1729 — 33). Två av dem avbildas här, fig. 7.

Såväl Montfaucon som revolutionärerna var övertygade om att statyerna var

porträtt av merovingiska kungar och det var denna övertygelse som ledde till bildernas utplånande. Det fanns starka skäl för en sådan tolkning, ty alltsedan 500-talet hade kyrkan — som är helgad åt Frankrikes apostel — fungerat som en kunglig gravkyrka. Samma funktion hade den på 1130-talet, då den började byggas om för att ganska snart stå färdig igen och då som en ungotisk kyrka. Vi är osedvanligt väl informerade om avsikten med ombygget och det överdådiga smyckande som kyrkan samtidigt blev föremål för, ty Sugerus, byggherre, abbot och understundom även ställföreträdande regent över Frankrike, har författat en detaljrik och målande byggnadskronika.

Krönikan, klosterkyrkan med dess konstverk samt Sugerus personliga relationer till Ludvig VI och Ludvig VII vittnar entydigt om att abbots ledande tanke var att genom en påkostad konstnärlig insats medverka till stärkandet av

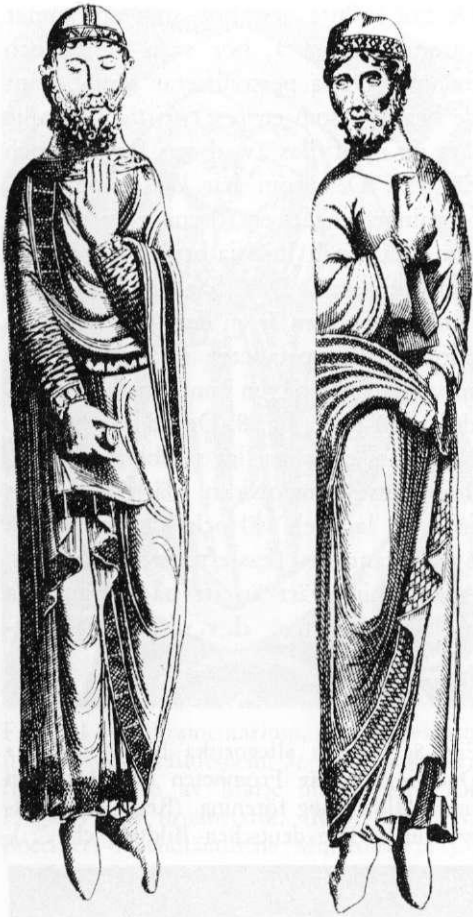

Fig. 7. Två av de under franska revolutionen förstörda kungastatyerna på den kungliga gravkyrkan i S. Denis. Kopparstick av Montfaucon.

den capetingiska kungadynastins ställning i Frankrike. Ett viktigt led i capetingernas politiska program var att med kyrkans välsignelse och genom smörjningsceremonin få arvkungadömet genomfört som successionsprincip i landet; ett lika viktigt led i Sugerus konstnärliga program var att i bild framhäva Frankrikes regenter som okränkbara efterföljare till Gamla Testamentets folkledare och konungar.

Som Katzenellenbogen har visat föreställer kolonnstatyerna i S. Denis inte merovingiska kungar utan i stället gammaltestamentliga sådana. Bakom bildprogrammet ligger tanken på det franska kungadömet som ett *Regnum Davidicum* och på Paris som ett nytt Jerusalem. Det finns nämligen ett idémässigt samband mellan statyerna och den *ordo coronationis* som författades av Hincmar från Reims år 877 och som sedan i ganska oförändrad form kom till användning vid kröningarna under de följande seklerna, inte bara i Frankrike utan över så gott som hela Europa. Där prisas den tillträdande kungen som en efterföljare till de segerrika folkledarna Abraham, Moses och Josua och framför allt som en ny inkarnation av David och Salomo. Liknande referenser återfinns på andra håll i det kungliga hyllningsceremonielet, framför allt i de s. k. *laudes regiae*. Den med kung Valdemar ungefär samtide regenten Ludvig VII hyllades i en sådan som en efterföljare till David och Salomo genom sin ödmjukhet och fromhet resp. sin vishet och rättvisa; samma gammaltestamentliga karakteristik återfinns på kungens grav inne i klosterkyrkan i S. Denis.

Det bör betonas att det var smörjningen som utgjorde grundvalen för dessa jämförelser. Genom smörjningen med *chrisma* blev regenten en *christus Domini* — en Herrens smorde — och på så vis en efterföljare till Saul, David, Salomo o. s. v. Likaså bör det betonas att överallt i det högmedeltida Europa där man finner kombinationen av *gratia Dei*-titel och smörjning finner man också anknytandet till Gamla Testamentets *Regnum*; och överallt där *arv k u n g a d ö m e t* håller på att ersätta valkungadömet står David och Salomo i centrum

för intresset.

Det är ett känt och av historiker och kyrkohistoriker ofta understruket faktum att Valdemar under 1160-talet uppfylldes av ambitionen att med kyrkans hjälp få sin ätt kanoniserad för att på så vis kunna genomföra arvkungadömet i Danmark. Två punkter stod främst på programmet: Fadern Knud Lavards helgonförklaring samt sonen Knut VI:s smörjning. Så länge det rådde schism mellan Valdemar och Eskil kunde planerna inte genomföras — ärkebiskopens närvaro och samtycke var en nödvändig förutsättning. Först några år efter det Valdemar fjärrat sig från den kejserliga politiken och återupptagit förbindelserna med Eskil nådde han sitt mål, och det skedde som bekant vid den stora försöningsfesten i valdemarernas gravkyrka i Ringsted år 1170, där Eskil smorde den blott sjuårige Knut till Valdemars tronföljare och samtidigt skrinlade den 1131 mördade Knud Lavard.

Enligt Werlauff var det likväl inte Knut VI utan Valdemar själv som blev den förste på gammaltestamentligt vis smorde regementen i Danmark. Prioritetsfrågan är emellertid i det här sammanhanget ganska betydelselös och det enda väsentliga är att Valdemars önskan att få sin ätt heligförklarad även inkorporerade smörjningsceremonin. Som uttryck för denna hans inrikespolitiska ambition får man se en del av tidens skriftliga uttalanden, bl. a. Sven Aggesøns karakteristik av Knud Lavard som en "äkta Israels man" och "en Herrens smorde".

Det måste understrykas att varje tolkning av Trydefuntens hörnfigurer med nödvändighet måste bli ungefärlig eftersom de saknar verkligt signifikativa attribut. En sak är emellertid ganska säker:

De två krönte gestalter, som omfamnar varandra i fig. 5, bör vara David och Salomo. Dessa personifierar som bekant de begrepp som en *rex christianus* skulle låta sig uppfyllas av, d. v. s. fromhet och rättvisa. Dessutom har de genom omfamningen ingått en förening av det slag som Pietas och Justitia brukar göra i medeltidskonsten. Den här reproducerade jämförelsebildens är en detalj på den allegoriska brölloppstapeten i Quedlingburg, tillverkad för påven Innocentius III under 1180-talet, fig. 8. David och Salomo har också ett naturligt samband med reliefseriens domstolsscen, där Valdemars fromma lag och väl också hans rättvisa övervakande av dess efterlevnad åsyftas. Anmärkningsvärt är att båda figurerna har långa flätor, d. v. s. gammaltesta-

Fig. 8. På den allegoriska bildvävnaden i Quedlingburg är Fromheten och Rättvisan framställda i hög förening. (Repr. efter Betty Kurth: Die deutschen Bildteppiche...).

Fig. 9. I ett sakramentarium, som skrevs och illustrerades i Hildesheim år 1159, anknyter framställningen av Marie himmelsfärd till Höga Visans brudmystik. (Repr. efter A. Boeckler: *Abendländische Miniaturen*...).

mentliga styrkesymboler och tillika merovingiska maktsymboler, som blir meningsfulla när de sätts i relation till Fridolinslegendens handlingstid.

Gestalterna i fig. 3 håller på ett demonstrativt sätt regeringssymbolerna kronan och svärdet i sina händer och torde åsyfta Sauls upphöjande till kung; han var ju den förste av de gammaltestamentliga regenterna som smordes och fick kungavärdighet.

De två gestalterna i fig. 2 har en särdeles högtidlig karaktär och leder med sina långa skägg tankarna till överstepräster eller profeter. I händerna håller de små lockförsedda kärln, som möjligen kan ha samband med kyrkans offertän-

kande. I så fall torde den ena gestalten vara Melchisedek, Gamla Testamentets förste prästkonung, och då kunde den andre vara Abraham. En annan möjlighet är att kärln — trots att de inte är horn — kan syfta på smörjningen, och i så fall bör figurerna åsyfta Samuel och Natan, d. v. s. de profeter som smorde David resp. Salomo; Samuel var dessutom domare över hela Israel samt den som införde kungadömet i landet.

Fig. 4 kan rimligtvis inte tolkas som något annat än en framställning av det mystiska brudparet, d. v. s. den symboliska bild som medeltidens teologer och framför allt premonstratenserna använde för att karakterisera förhållandet mellan Kristus och Kyrkan eller mellan Kristus och Maria. Fig. 9 visar det sistnämnda alternativet framställt i ett manuskript i Hildesheim; bilden föreställer Marie Himmelsfärd. Det var emellertid först efterhand som Mariakulten kom att prägla uppfattningen av detta symboliska brudpar; ursprungligen betecknade det föreningen mellan Kristus och kyrkan antingen som institution eller som enskild byggnad. Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka 1085 framhäver den ännu icke färdiga kyrkobyggnaden som "den Heliges heliga, den Renes rena, den Värdiges värdiga brud." — En besläktad men mera rustikt formulerad uppfattning återfinns i den småländska Tiohärads lagens kyrkobalk: "Då står kyrkan lyckt och låst, väntar sig friare liksom bondens dotter." (Översättningen efter Holmbäck-Wessén).

Man kan fråga sig vad detta symboliska brudpar har för uppgift på Trydefunten, där de övriga figurerna otvivelaktigt är gammaltestamentliga. Svaret torde ligga i det faktum att motivets rent litterära utgångspunkt återfinns i Höga

Visan, som under medeltiden gällde för att vara diktad av kung Salomo: "Hans vänstra arm vilar under mitt huvud, och hans högra omfamnar mig" (Höga V. 2:6 och 8:3). På funten har kärleksparet också en meningsfull relation till den bredvidstående framställningen av "Valdemars" investitur. Enligt Regnum-väldets förespråkare är Kristi äktenskap med kyrkan ett kungabröllop och därför tillkommer det den jordiske kungen att besegla det, vilket sker genom lekmanna-investituren. Jfr fig. 1.

Som en sammanfattning kan följande sägas:

1. Fridolinsrelieferna på dopfuntscuppan i Tryde kan inte sättas i samband med en dansk kult av det främst schweiziska helgonet; inte heller kan de på något naturligt sätt förknippas med 1100-talets utläggningar kring dopet och dess innebörd.

2. Den enda tänkbara anledningen till att man valt just Fridolinslegenden som motiv för dopskålen är att testamentet av själågävor var ett i ättssamhället kontroversiellt ämne vid tiden för funtens tillkomst.

3. Vissa detaljer talar för att reliefseriens domstolsbild utgör en allegori över kung Valdemars förhållande till Tommarpsklostret och att den har en särskild syftning på hans nya testamentsbestämmelse. När denna tillkom var Fridolinslegenden den internationella helgonlegend som bäst lämpade sig att utnyttjas i detta propagandistiska syfte.

4. Den nya förordningen utgjorde ett kungligt intrång på både det kyrkliga och det folkliga rättsområdet, och kungens rätt att utfärda ett sådant edikt kunde ifrågasättas. Därför kompletterades reliefserien med utomordentligt verkningssfulla hörnfigurer; dessa framhäver

Valdemar som en *vicarius Dei* med rätt att stifta nya lagar.

5. Både reliefserien och hörnfigurerna befinner sig på just en dopfunt eftersom detta kärl var den nordiska kyrkobyggnadens mest centrala, mest uppmärksammade och ofta även mest påkostade inventarium; på kontinenten smugglade man ibland in en propaganda i kyrkornas fasadbilder men i Norden var en dopfunt den enda naturliga platsen för ett tendentiöst bildbudskap.

6. Trydefunts cuppa vittnar om inte bara en särpräglad konstnärlig uttrycksvilja utan även om en stark kunglig meddelelsevilja; namnet Magister Majestatis är valt med träffsäker intuition.

Till sist återstår den inte oväsentliga frågan varför det av alla orter i sydöstra Skåne är just Tryde som blivit dopfuntens uppställningsplats. Tack vare Curt Wallins grundliga utforskande av Tommarpsklostrets besittningar ute på den österlenska landsbygden är det möjligt att med bestämdhet säga att Tryde kyrka aldrig stått i något annexförhållande till det av Valdemar så favoriserade premonstrenserklostret.

I den föregående artikeln påpekades att dopfunten består av två separata delar, cuppan och foten. Vid ett närmare studium av de två delarnas förhållande till varandra finner man att de är mycket illa hopfogade och till och med så illa att man frestas tro att dopfuntsfoten ursprungligen burit upp en annan och enklare cuppa. Här skall emellertid inte argumenteras för hypotesen att dess nuvarande cuppa egentligen är en främpling i Tryde och att dess placering i denna kyrka är sekundär. I stället skall några fakta dragas fram, som tillsammans talar för att den gamla och nu rivna kyr-

kan under sin äldsta tid var en kunglig patronatskyrka och att den på så vis utgjorde en värdig ram för en dopskål med ett "kungligt" bildprogram.

1100-talskyrkan i Tryde tillhörde en kategori av romanska kyrkobyggnader som kännetecknas av sina imponerande västtorn; dessa är lika breda som långhuset — ibland såsom i Tryde ännu bredare — och har sina gavlar vända mot norr och söder. Många av tornen har eller har haft en empor eller en loge för en världslig herre, som sannolikt också varit kyrkans byggherre, d. v. s. han har låtit uppföra kyrkan på sin egen mark och disponerat över den som sin patronatskyrka.

Erik Lundberg, Armin Tuulse m. fl. har hävdad att Tryde kyrka är ett tidigt monument i denna grupp och att den blivit stilbildande för andra kyrkor, t. ex. den i Löderup. Enligt Brunius teckningar har den haft en rymlig empor, som man nådde upp till via en trappa i tornets tjocka murverk; dessutom hade tornet på sin västfasad en portal, som liksom emporen bör ha varit reserverad för kyrkans världslige patronus, fig. 10.

Vilken ställning i samhället som denne patronus kan ha haft vet vi inte, men en sammanställning av två betydelsefulla iakttagelser ger en viss fingervisning. — I sin undersökning av de s. k. breda västtornskyrkorna i Skåne konstaterade William Anderson att den gamla kyrkan i Tryde hade en arkitektonisk samhörighet med den på 1800-talet rivna S. Maria i staden Tommarp. Och vad denna kyrka beträffar vet vi att den fanns när premonstratenserna anlände dit vid 1100-talets mitt. Påvebullan från 1155 nämner den som en donation från Eskil till klostret, men som Curt Wallin har påpekat var det inte Eskil utan Valde-

mar, som var den verkliga donatorn. Kyrkan tillhörde den sistnämnde — staden låg på kunglig mark — och Eskils donation kunde inte omfatta mer än biskopstiondet av dess inkomster; först genom det kungliga privilegiebrevet från 1161 blev den i sin helhet och med alla sina tillgångar överlåtten till premonstratenserna.

Fig. 10. Brunius teckning av Tryde kyrkas breda västtorn. Observera de små fönstren, som gav ljus åt trappan upp till västemporen. (Foto N. Lagergren, A. T. A., 1969).

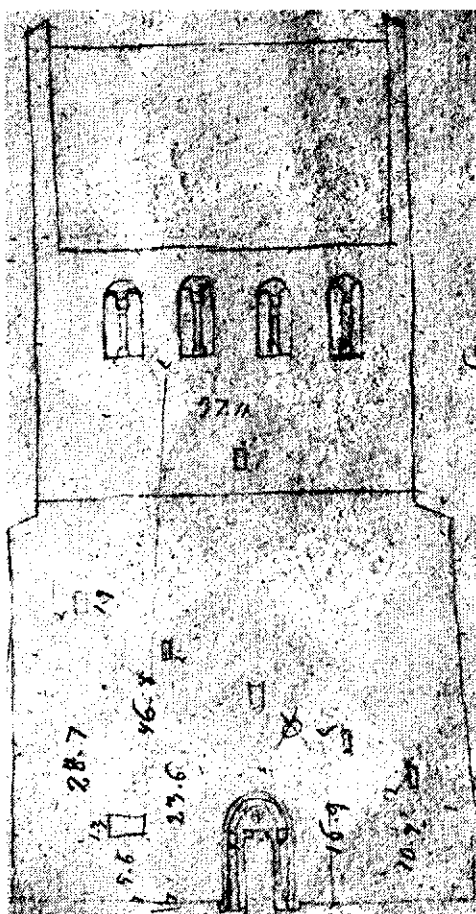

Fig. 11. Trydekrucifixets Kristus är krönt med en förgylld krona och därigenom framhävd mera som konung än som präst. (Foto H. Hultgren, A. T. A., 1962).

I likhet med S. Maria i Vä — som också den skulle komma att bli en kunglig donation till prenonstratenserna, jfr. Ale 1966:1 och 1967:2 — var alltså S. Maria i Tommarp en kunglig patronatskyrka. Eftersom den rent arkitektoniskt var besläktad med kyrkan i Tryde fresas man att betrakta även denna som en kungskyrka, d. v. s. en kyrka uppförd på kunglig mark och i närheten av en kungsgård. Här finns det också skäl att erinra sig det faktum att kyrkan fram till 1924 varit församlingskyrka för invånarna i det näraliggande Tomelilla samt att denna ort har ett namnmässigt samband med Tommarp; i den äldsta

bevarade urkunden, som är daterad 1437, omnämns socknen som Tommorp lille.

På 1300-talet var Tryde kyrka med tillhörande gods — så gott som hela kyrkbyn — i adlig äro. Curt Wallin har påvisat hur den "nedärves som släktgods från generation till generation." Från denna utgångspunkt skulle man kunna lancera hypotesen att den byggts som en kunglig patronatskyrka samt att den sedermera tillsammans med sitt gods blivit förlänad till en adlig person. Och för teorin att den verkligen varit en kungskyrka under Valdemars första regeringstid talar inte minst det faktum att kyrkan varit ägare till ett monumentalt och i mer än ett avseende kungligt triumfkrucifix, som torde vara tillverkat omkr. 1160. Nu finns det på Historiska Museet i Stockholm, fig. 11.

Det finns alltså inga större skäl att fränkänna Tryde kyrka äganderätten till dopfuntscuppan med det kungliga bildprogrammet. Med tanke på bildernas rättsliga innebörd finns det däremot anledning att tillerkänna den en viss betydelse i samband med den kungliga administrationen och jurisdiktionen i sydöstra Skåne.

I det sammanhanget vore det givetvis intressant om det kunde påvisas att inte bara dopfunten och triumfkrucifixet utan även själva kyrkan har tillkommit under begynnelsen av den valdemarska epoken. Meningarna om dess ålder är ganska delade, och dateringsförslagen pendlar mellan 1130-talet och år 1160, då en reliknedläggning i kyrkans altare blev dokumenterad på en pergamentslapp, som stoppades in i en blydosa. — Frågan om den gamla och nu försvunna kyrkans byggnadstid skulle troligen kunna bli någorlunda exakt besvarad om dess grund och golv blev fö-

remål för en arkeologisk utgrävning. En sådan är fullt möjlig, ty den nya kyrkan har inte som brukligt är i sådana fall byggts på eller omkring grundmurarna till den gamla utan ungefär hundra meter nordväst därom.

I samband med en arkeologisk utgrävning på platsen för den gamla kyrkan vore också en liknande undersökning av själva dopskålen önskvärd. I dess övre kant finns nämligen elva stycken centimetertjocka blypluggar, som kittlar nyfikenheten; de saknar motsvarighet på annat håll och kan inte sättas i relation till dopceremonielet under någon tid. Naturligtvis kan de vara massiva, men med tanke på den lilla blydosa med den däri inneslutna pergamentslappen, som

man hittade i altaret år 1798, är det inte självklart att de är det. — Dopfunten är tillkommen under ett skede, då de ledande männen med framsynt historisk medvetenhet lät dokumentera det som de ansåg vara mest betydande; den är själv ett konsthistoriskt monument av enastående betydelse; med sina bilder är den emellertid också ett rent historiskt dokument, som kastar ljus över den begynnande Valdemarstidens materiella och andliga liv. Är det då uteslutet att Magister Majestatis eller snarare männen kring honom lämnat efter sig några skrivna rader, som skulle kunna hjälpa oss till en uppfattning om deras syn på saken?

Litteraturanvisningar

Det grundläggande arbetet för studiet av helgonkulten i det medeltida Danmark är *Ellen Jørgensen*, Helgendyrkelse i Danmark, Köpenhamn 1909. — Fridolinskultens geografiska utbredning har kartlagts främst av *Medard Barth*, S. Fridolin und sein Kult im alemannischen Raum, Freiburger Diözesan-Archiv, Folge III, Bd. 7, Freiburg im Breisgau 1955. Ursusepisodens samband med Säckingen-klostrets dispositionsrätt över kantonen Glarus har diskuterats av *G. Caro*, Zu Cap. 40 der Vita S. Fridolini, Anzeiger für schweizerische Geschichte, Bd. 32, Bern 1901, samt *Hans Christoph Heinerth*, Die Heiligen und das Recht, i Das Rechtswahrzeichen, H. 1, Freiburg im Breisgau 1938.

Den kanoniska rättens ståndpunkt ifråga om själägåva samt det germanska rättssamhällets inställning till problemet har undersökts av

Alfred Schultze, Augustin und der Seelteil des germanischen Erbrechts, Abhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Bd. 38:4, Leipzig 1928. De danska medeltidslagarnas stadganden om själägåvor samt innebörden i begreppet huvudlott redovisas av *Stig Iuul*, Faellig og Hovedlod; Studier over Formueforholdet mellem Aegtefeller i Tiden før Christian V's Danske Lov, Köpenhamn 1940. Texterna till Skånelagen och den skånska kyrkorätten är utgivna av *Johannes Brøndum-Nielsen*, *Svend Aakjaer* och *Erik Kroman* i Danmarks gamle Landskabslove, Bd. 1:1—2, Köpenhamn 1933. De är översatta till modern danska och försedda med kommentarer av *Erik Kroman* och *Stig Iuul*, Danmarks gamle Love, Bd. 1—3, Köpenhamn 1945—48, samt till modern svenska av *Ake Holmbäck* och *Elias*

Wessén, Svenska landskapslagar, fjärde serien: Skånelagen och Gotalagen, Uppsala 1943. Den skånska kyrkorättens tillkomst och dess relationer såväl till ungefär samtida själländska kyrkorätten som till testamentsbestämmelsen i Valdemars privilegiebrev för Tommarps kloster har diskuterats av *Lauritz Weibull*, Tiden för de skånska och själländska kyrkolagarnas tillkomst, Scandia, Bd. XV, Lund 1943.

Valdemars privilegiebrev för premonstratenserklostret i Tommarp publicerades f. f. g. av *Stig Luul* i en exkurs till ovan anført arbete. Hans slutsats att brevets testamentsbestämmelse inte skulle vara från 1100-talet bestrids av *Lauritz Weibull*, Valdemar I:s privilegium för Tommarps kloster, Scandia, Bd. XV, Lund 1943. Senast har diplommet publicerats i *Diplomatarium Danicum*, R. I, Bd. 2, Köpenhamn 1963, nr. 143. Den i föreliggande uppsats citerade översättningen återfinns i *Curt Wallin*, Tommarps urkundsbok, Bd. I 1085—1300, Stockholm 1955—62, där också den vetenskapliga diskussionen kring brevets innehåll blir omsorgsfullt redovisad.

De skånska kyrkornas jordinnehav under medeltiden har granskats ur rättshistorisk synpunkt av *Erik Schalling*, Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid, Stockholm 1936. Mensalerna och landgillena till Tryde kyrka är förtecknade i Lunds stifts landebok av år 1569, som är publicerad av K. G. Ljunggren och Bertil Ejder i serien Skånsk senmedeltid och renässans, Bd. 4—6, Lund Köpenhamn 1950—1965. — Trydefuntens bildbudskap torde främst ha varit riktat till de mäktiga storbönderna i sydöstra Skåne. Hur testamentstvister mellan ett kloster och danska storbönder avlöpte under den aktuella tiden framgår av egendomsförhållandena i Sorö, som redovisats av *Poul Nørlund*, Klostret og dets Gods, i Sorö; Klostret, Skolan Akademiet gennem Tiderne, Bd. I, Köpenhamn 1924, samt Jordrotter paa Valdemarstiden, Festskrift til Kristian Erslev, Köpenhamn 1927.

Ang. de danska premonstratenserklostrens förhållande till den världsliga resp. andliga makten se *Hal Koch*, De ældste danske Klostres Stilling i Kirke og Samfund indtil 1221, Historisk Tidsskrift, R. 10, Bd. 3, Köpenhamn 1934—36. Valdemars betydelse för Tommarpsklostrets äldsta utveckling framhävs av *Curt Wallin*, Ärkebiskop Eskil som klosterstiftare, Scandia, Bd. XXVII, Lund 1961. Premonstratenser-

abbotarnas hävdande av rätten att bära mitra redovisas av *Philip Hofmeister*, Mitra und Stab der wirklichen Prälaten ohne bischöflichen Charakter, Kirchenrechtliche Abhandlungen, Heft 104, Stuttgart 1928. Premonstratensernas helgonkult och brudmystik behandlas av *François Petit*, La spiritualité des Prémontrés aux XIIe et XIIIe siècles. Études de Théologie et d'Histoire de la Spiritualité, T. 10, Paris 1947.

Brytningen mellan Eskil och Valdemar skildras utförligt av *Hal Koch*, Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder, Bd. I—II, Köpenhamn 1936. Av stor betydelse är också *Hans Olrik*, Konge og Præstestand i den danske Middelalder, Bd. 2: Valdemarstidens Kirkemagt og Kongedømme, Köpenhamn 1895. Kungamaktens relationer till storbönderna behandlas främst av *Aksel E. Christensen*, Kongemagt og Aristokrati, Köpenhamn 1945. Den för Valdemarsättens och kungadömet samhälleliga position så viktiga smörjningen i kombination med den kyrkliga kröningen har inte gjorts till föremål för någon undersökning sedan C. G. Werlauff, Historische Untersuchung über die Salb- und Krönung der dänischen Könige im Mittelalter, Baltische Studien, Bd. 5, H. 2, Slettin 1838. Den europeiska högmedeltidens framhävande av den smorde regenten som en efterföljare till Saul, David och Salomo har behandlats av *Ernst H. Kantorowicz*, Laudes regiae; A Study in Liturgical Acclamations and Medieval Ruler Worship, University of California Publications in History, Vol. XXXIII, 1946.

Den internationella och ideologiska bakgrunden till den danska kyrkoschismen redovisas i koncis form av *Hal Koch*, Regnum og Sacerdotium; Strejflys over middelalderlig Historie, Teologisk Tidsskrift, R. 5, Bd. 5, Köpenhamn 1934, samt *Percy Ernst Schramm*, Sacerdotium und Regnum im Austausch ihrer Vorrechte, Studi Gregoriani, Bd. 2, Rom 1947. — En viktig undersökning av argumentationen i de två lägren har gjorts av *Jacob Balling*, Studier over Investiturperiodens Embedstænkning, Köpenhamn 1963.

Kungamaktens växande inflytande på lagstiftningen under Valdemarstiden behandlas av *Poul J. Jørgensen*, Dansk Retshistorie, 2. uppl. Köpenhamn 1947. De europeiska Regnum-teoretikernas framhävande av den lagstiftande och dömmande kungen som en okränkbar vicarius Dei har studerats av *Fritz Kern*, Gottesgnaden-

tum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter, 2. uppl. Münster/Köln 1954.

Den kungligt-dynastiska innebörden bakom det gammaltestamentliga bildprogrammet på fasaden till klosterkyrkan i St. Denis samt på västfasaden till katedralen i Chartres har klarlagts av *Adolf Katzenellenbogen*, *The sculptural Programs of Chartres Cathedral*, New York 1959 (Norton Library Nr. 233, New York 1964). Den ideologiska bakgrunden och St. Denisklostrets betydelse för det franska kungahuset redovisas av *Percy Ernst Schramm*, *Der König von Frankreich*, Weimar 1939. Davids betydelse för den högmedeltida kungakonnstens ikonologer framhävs av *Hugo Steger*, *David Rex et Propheta; König David als vorbildliche Verkörperung des Herrschers und Dichters im Mittelalter*, Erlanger Beiträge zur Sprach-

und Kunstwissenschaft, Bd. VI, Nürnberg 1961.

Tryde kyrkas arkitektoniska egenart betonas av *William Anderson*, *Skånes romanska landskyrkor med breda västtorn*, Lund 1920. En god byggnadsbeskrivning utkom i samband med den nya kyrkans 100-årsjubileum: *Sven Borsiin* och *Torsten Carlsson*, *Tryde kyrka*, Ystad 1969. Kyrkans patronella förhållanden under medeltiden utreds så långt källmaterialet gör det möjligt av *Curt Wallin*, *Riddardräpet i Lund 1301* och *nattvardskalken från 1310 i Tryde kyrka*, *Tomelilla hembygds-krets årsbok* 1967. Trydekrucifixets konsthistoriska ställning — dess förebilder står att finna i det ottonska Westfalen — redovisas av *Aron Andersson*, *Medieval wooden sculpture in Sweden*, Vol. II och V, Stockholm 1964—66.

Gråbrödraklostret i Ystad

Av Karin Andersson

I förra numret av Ale redogjordes för vapenmålningarna i Klosterkyrkan i Ystad, vilka påträffats i samband med den 1967 avslutade restaureringen.

Här följer en information om de arkeologiska undersökningarna av klostrets övriga byggnader, som genomfördes 1967—68 med fil. kand. Karin Andersson som platsledare.

I ett brev till Fornminnesföreningen i Ystad, daterat den 25 april 1933, skriver dåvarande riksantikvarien, Sigurd Curman: "... en utgrävning av klosterområdet skulle ha stort vetenskapligt värde, särskilt som Ystad kloster framför alla andra tiggarmunkaranläggningar i landet har förutsättning att ge relativt fullständig kunskap om de olika lokalernas inom byggnadskomplexet olika funktioner, tack vare att den östra längan i så stor omfattning är bevarad."

Brevet blev startskottet för den undersökning, som kom att företagas under år 1936. Då utgrävdes större delen av västra flygeln, vilken visade sig endast bestå av korsgång och den östra delen av norra längan med anslutande korsgång. En fullständig friläggning av planen var den gången inte möjlig. Över det nordvästra hörnet av den slutna klosteranläggningen låg nämligen ett bostadshus, vilket revs först 1958, då församlingshemmet byggdes.

År 1966 hade klosterkyrkan börjat repareras för att den följande år, till 700-års-minnet av dess grundande, åter skulle kunna bli tillgänglig för allmänheten. I samband därmed ville man gärna se klosterområdet fullständigt utgrävt. Genom anslag från Arbetsmarknadsstyrelsen blev detta möjligt och arbetena kunde sättas i gång i maj 1967.

I områdets nordvästra hörn fanns då en ca 1,5 m hög och 15 × 20 m stor kulle, bevuxen med gräs, mot söder och öster med jämna slänter mot klostertida marknivå, i väster brant urtagen ner mot församlingshemmets asfaltgård. I den östra kanten växte fyra träd, vilka måste avverkas för att utgrävning skulle kunna ske. Rester av det sentida hus, som revs 1958, syntes delvis i markytan i kullens mitt.

Över kullen utstakades ett system av schakt och bänkar, förlagda på ett sådant sätt, att lagerföljden i anslutning till bevarat murverk skulle kunna ge största möjliga upplysning om byggnadens historia.

Tyvärr visade det sig, att det sentida huset haft en källare, som spolierat kullens mitt ner till klostrets golvnivå. Lagerföljden i övrigt var emellertid orörd och gav en del värdefulla upplysningar.

Över de endast delvis bevarade övermurarna, i tegel, låg ett kraftigt raseringslager av tegelbrockor och kalkbruk, utjämnat efter den slutliga rasingen. I lagret tillvaratogs keramik, kakel och andra fynd, vilka antyder att den norra längan jämnats med marken någon gång omkring år 1600. Innan dess hade byggnaden emellertid undergått en del förändringar, vilka speglas dels i murverket, dels i lagerföljden.

Rasingen täcktes av ett tjockt lager

av mylla, ja, man kan faktiskt säga matjord. Det var nämligen med ett igenkännande leende vi kunde konstatera, att vi här, enligt upplysning från bevarat kartmaterial, höll på att gräva i handlande Lars Hedeskogs trädgård. Denne ägde 1753 den tomt vid Klostergatan, som sedermera skulle köpas av kronan till föreståndaren för det kronobränneri, som 1777 inhystes i östra klosterlängan. Tomten nyttjades då alltför som trädgårdsplats. I matjordslagret påträffades mynt från 1700-talet samt en stor mängd keramik, däribland även material äldre än i underliggande lager. I och för sig är detta icke så märkvärdigt. De äldre fynden kan ha medföljt matjorden var som helst ifrån.

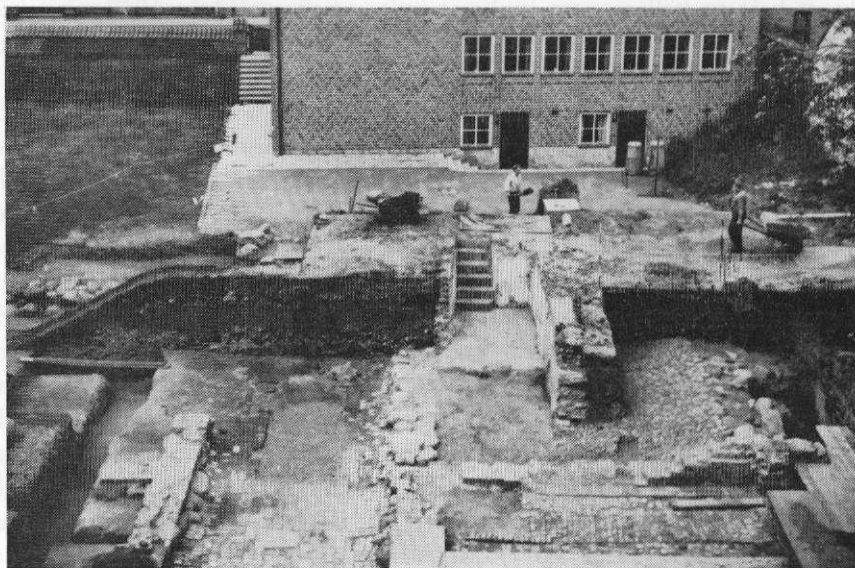
De övre lagren i kullen utgrävdes även de med noggrannhet. I dessa tillvaratogs även en del 1800-talsfynd och några i det närmaste hela föremål från 1900-talet. Konungen fick också ett hjärtligt skratt, när han i vår tillfälliga fyndutställning, på ett marmorbord under ett rött solparasoll skådade icke blott renässans- och medeltidsfynd, utan även en sockerskål från 1900-talets början. Detta vid Klosterkyrkans soliga återinvigning den 6 juli 1967.

Den ännu stående östra klosterlängans byggnadshistoria och rumsdisposition är tidigare utredda. Tillkomsttiden för denna och den slutna anläggningen som helhet har allmänt ansetts ligga omkring år 1400. Till en början sträckte sig östlängan icke så långt norrut som nu. Den nordligaste mellanväggen var ursprungligen gavelvägg mot norr och korsgången utgjorde den enda förbindelsen mellan östra och norra längan. Utfyllnaden av hörnet i norr och utlöparflygeln mot öster anses vara tillkomna omkring år 1500. I den östra längans övervåning var

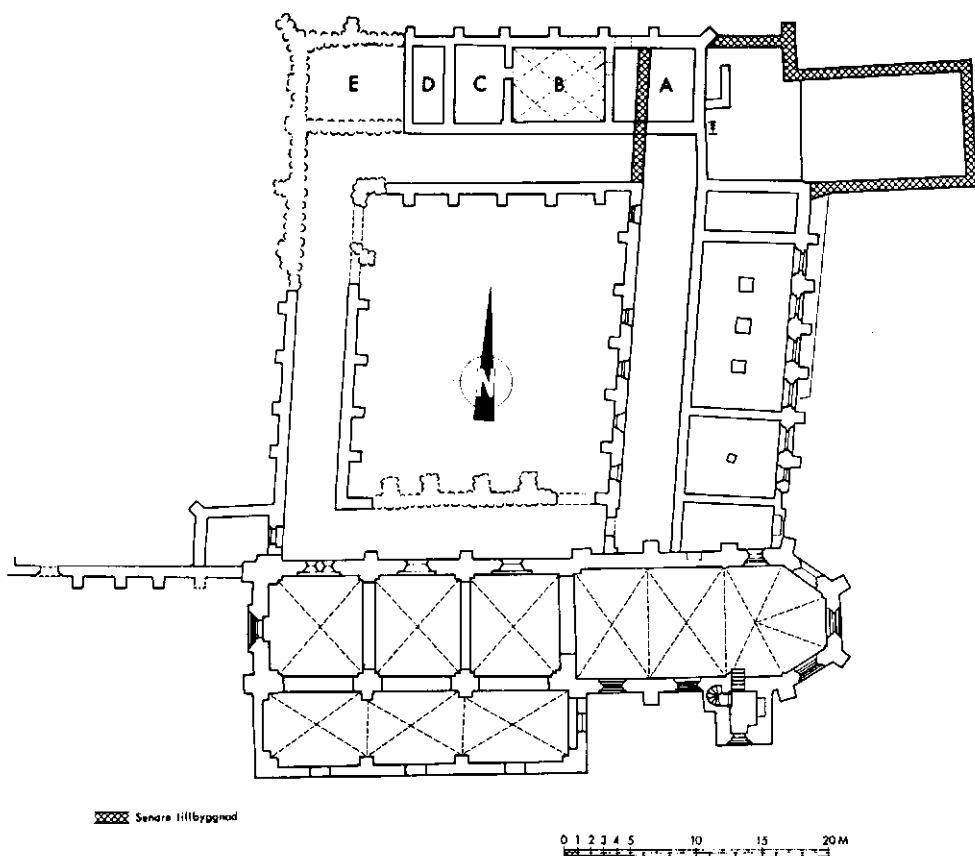

Utgrävningen just påbörjad. Översikt mot nordöst.

Utgrävningen i ett senare skede. I den kvarstående bänken syns lagerföljden. Bilden tagen mot väster.

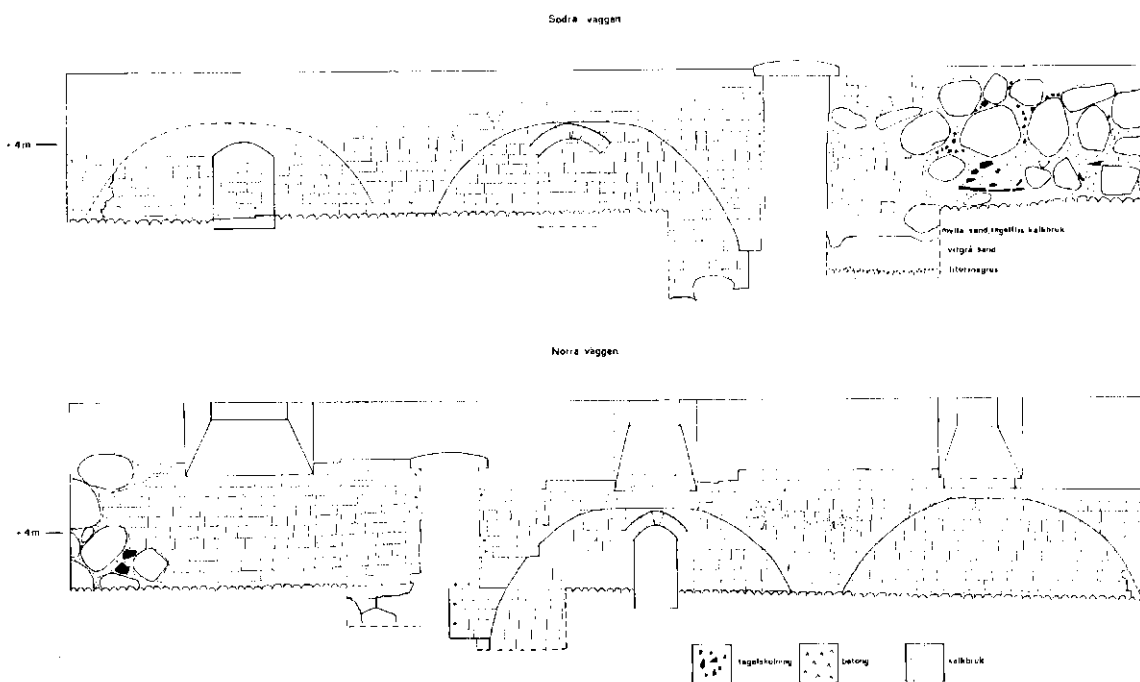
GRÅBRÖDRAKLOSTRET I YSTAD

brödernas sovsal inrymd. Av de två små rummen i bottenvåningen närmast kyrkan har det östra troligen varit sakristia och det västra varit inrättat som begravningsplats för en storman. Det kvadratiske rummet norr därom har vanligen tolkats som kapitelsal och det stora tvåskeppiga rummet, vilket ursprungligen upptog hela norra delen av längan, som matsal.

När det gäller södra och västra korsgången och norra längan är vi i stort sett hänvisade till planform och fåtaliga rester av stående murverk.

Den senaste undersökningen gällde främst *norra längan*, där de återstående delarna i väster grävdes fram. Vidare gjordes en uppmätning och byggnadshistorisk undersökning av den redan tidigare utgrävda östra delen. Byggnaden har haft ansenliga dimensioner, ca 31,5 m lång och 11,5 m bred, korsgången medräknad. Därmed visade den sig vara väl så lång som östlängan med dess 28 m, men något smalare än denna. Östra längan mäter med korsgång 13,5 m. I nuvarande skick ingår rester av den norra längans östligaste del i det stående

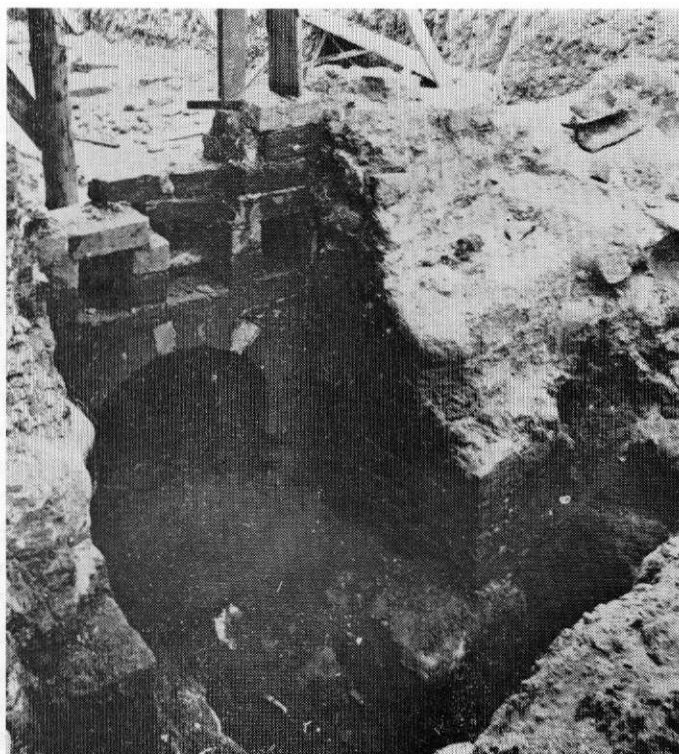
Gråbrödraklostret i Ystad. Uppmätningsskiztning av norra längans fasader mot söder och norr, rum B och C.

murverket i östlängan.

Grunden var lagd av kraftig gråsten utan kalkbruk och nedgrävd till ca 2 meters djup genom sandlager till — geologiskt sett — litorinanivå. Att grunden lagts så pass djupt, beror säkerligen på att man varit oviss om sandgrundens bärrighet. Enligt Beijers Ystadhistoria från 1700-talet skall området dessutom vara "ett ganska sumpigt ställe".

Hela utläggningen av planen har en regelbundenhet, som tyder på att byggnaden planerats i ett sammanhang. Den norra sträckmuren avslutas såväl i väster som i öster av en kraftig snedställd strävpelare. Den östra ingår i östlängans nuvarande norra gavelmurverk. Här kan man också finna rester av två fönster, ett i botten och ett i övervåningen, ett belägg för att den norra längan, liksom den östra varit byggd i två våningar.

Mellanväggar indelar nu den norra längan i fem enheter, varav de tre östliga går ner till källardjup. Alla mellanväggar är dock icke ursprungliga. Undersökningen visar att källarutrymmet till en början endast bestått av de båda östligaste rummen, A och B, medan det västra, C, tillkommit under ett senare skede genom utschaktning av sanden ner till grundsulans botten. Utökningen av källarutrymmet har, enligt vad lagerföljden visar, skett efter en omfattande rasering, troligen efter en brand. Under det stensatta golvet i rum B fanns ett upp till 80 cm tjockt raseringslager av tegelbrockor, kalkbruk och lera över den ursprungliga golvnivån. I rum C vilar däremot stensättningen på sterila sandlager. Vid förändringen har rum B:s västvägg till större delen nedbrutits och på raseringen har en mellanvägg uppförts.

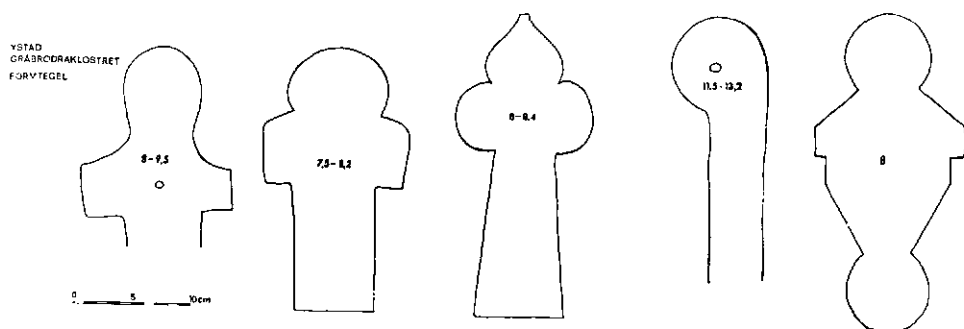

Den eventuella varmluftsugnen. Foto från restaureringen i början av 1900-talet.

Det östra källarrummet, rum A, nu delvis ingående i den östra längan, har rester efter en stor nisch och urtag för bjälkar, som tyder på att det kan ha varit flattäckt. Det har haft golv av tegelplattor. Enligt ett foto från 1910 har i rummets norra källarvägg, längst i väster, funnits en ugsanläggning, av allt att döma ursprungligt tillkommen. Synbarligen har den eldats utifrån (från ett särskilt utrymme?). Tyvärr upptäcktes bilden inte förrän efter det att utgrävningen avslutats och någon ny utgrävning för granskning av murverket kunde ej komma till stånd. Bildtexten visar, att man varit benägen att tyda anläggningen som bakugn. Placeringen med eldstadsöppningen utåt och de tre hålen över den

samma gör det mindre troligt att så varit fallet. I brist på påtagligt bevismaterial i form av uppmätningar o. d. är det svårt att säga något mer bestämt om funktionen. Det är dock inte uteslutet, att det kan röra sig om rester av en varmluftsugn för rum i bottenvåningen. Lösfynd av för en sådan anläggning typiska tegelplattor med genombrutna stigarhål för varmluft gjordes vid restaureringen vid 1900-talets början.

Rum A har varit förbundet med rum B genom en dörröppning i den norra delen av mellanväggen. Rum B har varit täckt av fyra kryssvalv, varav nu endast valvupplagen finns kvar och har haft två nischer i syd- och en nisch i nordväggen. Ursprungligen torde det ha haft ett golv

av tegelplattor, ca 80 cm lägre än det nuvarandestensatta golvet. En del golvtegel påträffades i rasingen. Rummet har varit ca 2 m högt. Vissa spår tyder på, att det i sydvästra hörnet funnits en trappa, som lett upp i korsgången.

Bottenvåningens ursprungliga utseende är på grund av de dåligt bevarade murresterna svårt att få grepp om. Markplansutrymmena i väster har varit föremål för ändringar. Ett rasingsskikt har under byggnadens existens-tid avsatts i norr och de rester av övermurar och golv, som framgrävdes, är icke lagda från början. Den östligaste mellanväggen (mellan rum A och B) har ett så skevt läge i förhållande till strävpelaren, att den svårigen kan ha varit uppförd som mellanvägg i bottenvåningen. Den ursprungliga västväggen till källarrum B har varit kraftig och dess riktning stämmer mycket bra mot strävpelaren i norr. Ingenting hindrar att den fortsatt uppåt i bottenvåningen. Mellan källarrum C och rum D är väggen klart sekundär och saknar egentlig grundsula. Övermuren mellan rum D och E är visserligen byggd senare än den norra och ursprungliga övermuren, men grundmuren är med all säkerhet lagd från början av samma gråsten som yttermurarna, i förband med

dess och nedgrävd till samma djup. Enligt detta resonemang skulle den norra längans bottenvåning till en början ha haft 3 rum, i väster två ungefär lika stora, ca 7 resp. $7,5 \times 5,5$ m i innermått och ett större $14 \times 5,5$ m stort rum i öster.

Det regelbundna strävpelarsystemet bör innebära att rummen varit kryssvälvda. Vid utgrävningen påträffades tre olika typer av formtegel till valvribbor och en mängd rundstavar till sköldbågar samt glasfalistegel. Formerna är i huvudsak desamma som i östlängden. Fönstergrupperingen tycks också, att döma av de bevarade resterna i östlängans nordgavel ha varit liknande östlängans. Smyganordningen har dock bara ett språng och den bevarade dageröppningen är något smalare.

Källrarna har med sina stora nischer karaktär av förrådsutrymmen. Konsekvensen av detta bör vara, att köket legat i nära anslutning till dessa. Vid tidigare undersökning påträffades strax nordöst om utlöparflygeln i öster massor med djurben — avfall från matlagning. Vi vet, att köket legat i utlöparflygeln under sen hospitalstid. Det är möjligt att det äldsta köket också legat i det nordöstra hörnet i en särskild, ej påträffad byggnad. Här skulle köket ligga tillräck-

ligt långt från kyrkan för att matoset inte skulle nå dit. Enligt förslaget ovan för norra längans disposition fanns i bottenvåningen i öster ett ca 14 m långt rum, en gång välvt med åtta kryssvalv. Det förefaller inte otroligt, att det, med hänsyn till det förutnämnda, kan ha tjänstgjort som matsal. Om det dessutom varit så, att den från foto kända ugsanordningen varit en varmluftsugn är det inte unikt, att den ligger så, att den direkt kan värma upp matsalen. Så är fallet t. ex. med en vid 1400-talets början tillkommen varmluftsugn i Vadstena kloster. Placeringen av matsalen här verkar rimligare än i östra längan intill kapitelsalen. Även om det inte fanns någon dörröppning mellan kapitelsal och den förmodade matsalen, skulle den sistnämnda komma att ligga alltför påträngande nära brödernas egna och enskilda utrymmen. Det stora rummet i östlängan kan ha haft en annan funktion, som samtalsrum e. d. Vartill övervåningen i norra längan använts är naturligtvis högst osäkert. Eventuellt kan den ha inrymt lekbrödernas sovsal.

Korsgången har likaledes efter vad strävpelarsystemet ger vid handen varit kryssvälvd. Det framgrävda golvet av tegelplattor kan vara ursprungligt. Egenomligt är dock, att grundstenarna ligger 30—40 cm högre än golvet och har kalkbruksspår på sidorna. Möjligen skulle det kunna ha funnits ett tidigare golv som legat högre. I själva golvläggningen finns dock något, som gör en annan förklaring möjlig. Mittpartiet har en regelbunden golvläggning med tegelplattor, medan intill väggarna golvet lagts av söndrigt återanvänt tegel, ofta med kalkbruksspår. Detta kan betyda att korsgången en gång haft väggfasta bänkar.

Vid något tillfälle — enligt vad fyn-

den i källarens raseringslager antyder — tidigast omkring år 1500, har förmodligen efter en brand, den norra längan om-disponerats. Ytterligare ett källarrum, rum C, tillkommer. Därvid får det långsmala rummet, rum D, sin plan given. Troligen får vid samma tillfälle rummet en ny västvägg i tegel. Den västligaste delen av norra längan har möjligen återuppförts i ett lättare material, troligen med klineväggar. Förekomsten av lera över det stensatta golvet i västrummet var markant. Golvet i rum D sätts med delvis söndrigt tegel, med två längsgående rännor och en upphöjd mittren. Källarna B och C får stensatta golv, valven i rum B rives och valvupplagen igenmuras. I norra väggen upptas två ljusöppningar i rum B och en i rum C. Dessa går så pass högt upp att de knappast kan ha kombinerats med det ursprungliga fönstersystemet i bottenvåningen. Förändringarna tycks alltså ha varit omfattande och fråga är om de skett under kloster-tid. Förutom en uppbrytning för dörr som skett i norra väggen vid rum D känner vi inte till några dörr- eller ännu mindre fönsteröppningar i bottenvåningen. Därtill var övermuren för lite bevarad. Golvläggningen i de två västligaste rummen tyder på, att denna del av byggnaden under slutet av existens-tiden inrymt ekonomiutrymmen eller kanske rum för grovgöra.

Klostret kom efter reformationen att 1532 förvandlas till hospital. Fyndmaterialet i den slutliga raseringen tyder på att den norra längan jämnats med marken omkring år 1600. På en karta från 1690-talet finns byggnaden inte längre markerad.

I Ystad kloster hade, som framgår av Fredrik I:s brev 1532, funnits en kam-mare och ett gemak, reserverade för

Foto från undersökningen i början 1900-talet. Strävpelarna, liksom den profilerade portalen syns ungefär i bildens mitt.

kungen och hans familj, då de gästade Ystad. Även efter det att klostret övergått att bli hospital borde detta stå till kungens disposition. Var dessa utrymmen låg kan endast bli spekulationer. Likaså har vi svårt att besvara frågan

var gästhuset låg. Det är möjligt, att det var inrymt i västra korsgångens övre våning vid den tid, då klosteranläggningen blivit fullständigt utbyggd. Det är dock frestande att tänka sig en annan ursprunglig placering.

Intill kyrkans nordvästra hörn ligger ett litet porthus. Från dess sydvästra hörn löper en ca 13 m lång tegelmur västerut mot Klostergatan. I marknivån finns på sydsidan markeringar för vid 1900-talets början påträffade strävpelare och i västra delen av muren finns rester av en profilerad portal. På ett foto från 1880-talet kan man också se rester av en fönstersmyg intill porthuset. Muren har som regel ansetts vara en begränsningsmur för klosterområdet. Det har den otvivelaktigt varit under ett senare skede. Men förekomsten av strävpelare, vilka som regel endast har till uppgift att upptaga trycket av ett valvsystem, den profilerade portalen och rester av fönster gör det synnerligen troligt, att muren är en rest av ett öst — västligt orienterat hus. Detta bör dock ha rivits, med undantag för sydmuren, när porthuset byggdes, i det skick som ännu är bevarat. Här, vid den allmänna infartsvägen norrifrån och skilt från det övriga klostret skulle ett gästhus ligga bra till. Vi har också att beakta, att porthuset enligt gammal tradition benämnts "härbärget". Kanske kan man tänka sig möjligheten att begreppet "härbärg" var så fast rotat i folks medvetande, att porthuset, som låg kvar på platsen fick behålla benämningen från ett försvunnet hus med denna funktion?

Klostrets utseende innan den fullt utvecklade fyrålgade anläggningen växt fram under 1400-talets början är dunkelt känt. Enstaka rester av äldre byggnader har framkommit och uppfattningen, att de äldsta tiggarmunkarklostren bestått av en samling spridda hus, tycks gälla även för Ystad.

Man kan naturligtvis även undra i vilken ordning de olika byggnaderna i den slutna anläggningen kom till. Fullföljan-

det måste ha tagit lång tid. Även om vi tyckt oss konstatera, att detaljutformningen i östra och norra längan är likartad, behöver det inte betyda, att de är samtidigt uppförda. De i rasingen funna byggnadsfragmenten ger endast vittnesbörd om norra längans utformning strax före rivningen. Resterna av ursprungligt murverk är så okaraktistiska att man knappast vågar göra en bestämd datering av tillkomsttiden. I klostrets planform finns dock en skevhet, som tyder på att man vid utläggandet av den östra längans grund, förutom av tvånget att ansluta denna till koret även varit bunden av en redan existerande eller åtminstone planlagd nordlig länga. Därvid skulle östlängans inriktning få en rimlig förklaring. Den norra längans utsträckning antyder en vilja till parallellitet med kyrkan, men inget beroende av vare sig östlängan eller av västra korsgången.

Litteratur:

Anderson, I.: Varmluftsupgnar i Vadstena kloster. Fornvännen 1961.

Beijer, G. H.: Beskrifning öfver Staden Ystad 1793. Utgiven av Ystad Fornminnesförening. Malmö 1965.

Gustafson, E.: Gråbrödernas hus — Ystad — Sydsvenska Dagbladets Årsbok 1968.

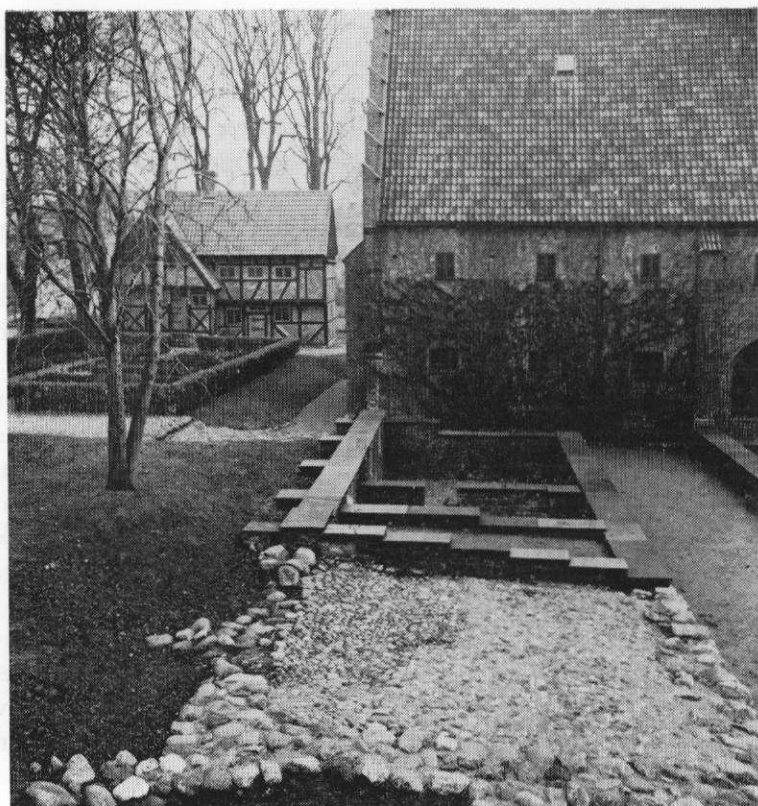
Roland, A.: Formtegel från Ystad kloster. Historisk Tidskrift för Skåneland, bd 5, Lund 1914.

Lorenzen, V.: De danske franciskanerklostres bygningshistorie. København 1914.

Wimarson, N.: Gråbrödraklostret i Ystad. Ystad fornminnesförenings skrifter, Ystad 1917. Protokoll och brev i Klosterstyrelsens och Fornminnesföreningens arkiv i Ystad kloster.

Rapport i ATA angående utgrävningen 1936.

En konsthistorisk lic.avhandling rörande Ystad kloster och dess relation till övriga franciskanerkloster håller f. n. på att utarbetas av fil. kand. Boel Almqvist, Stockholm.

Gråbrödraklostret i Ystad. Norra längan hösten 1968, framgrävd och iordningställd.

Ett folknöjes kommersialisering

Av Ingemar Jeppsson

Fil. lic. Ingemar Jeppsson ger här exempel på hur ett folkligt upptåg efterhand förändrats till ett led i kommersiell nöjesindustri.

Slå katten ur tunnan. Ett silhuettklipp av E. Ljung i Runa, minnesblad från Nordiska museet 1888.

Fastlagen har i gångna tider firats med upptåg och lekar av skilda slag. Anledningen är inte svår att finna. I och med fastans inträde slutade dansnöjena¹, och under fastan skulle lekar och nöjen inställas². Man ville därför hålla sig skadeslös för de kommande veckornas brist på möjligheter till förströelser. Den katolska kyrkans uppfattning av inskränkt matordning under denna tid delades inte av den lutherska. Malmö Nya Allehanda berättar 1854, att man sedan länge lagt av det gamla påviska bruket att fasta och spåka sig under fastlagstiden och hänvisar även till Thorilds uppfattning, som

säges vara: "att lifwet med alla sina mödor, passioner och omwexlingar fordrar något helt annat än engladiet³." Däremot höll man fast vid att fastan skulle vara en stilla tid.

Upptågen och lekarna kring fastans ingång har tagit sig olika uttryck under skilda tider och i olika landsändar⁴. Bland dessa nöjen intar slå katten ur tunnan en uppmärksammas plats i det skånska fastlagsfirandet⁵. Det är en lek, som framför allt är känd genom de skildringar, som Linné, Klinghammer och Nicolovius har givit av skånskt folkliv⁶. Deras beskrivning av leken överensstäm-

mer i stort, men ingen av dem nämner någonting om att leken även kunde ha en mera vidsträckt social funktion, något som däremot framgår av hittills obeaktade notiser i Malmö Tidning. Året 1835 berättar tidningen för sina läsare, att man från Köpenhamn erfarit, att man där lekt slå katten ur tunnan, och heter det: "Äfven hafwa wi hört sägas, att detta gamla ridderliga spel till och med i år ägt rum i Trelleborg, Skanör och Falsterbo." Tidningen har den uppfattningen, att leken imiterar gamla torner-spel och talar om, hur den gått till i de ovan nämnda städerna. Malmö Tidning skriver: "Å en större plats uppreses en stolpe, som wid öfre ändan har en arm uti hwilken hänges en med band wäl försedd tunna, som i sitt inre förwarar icke mindre än en katt. De kämpande, som äro till häst och försedde med grofwa käppar eller jernstörar, börja ridten kring tunnan, hwilken tilldelas kraftfulla slag, intill dess den går sönder och katten, som af det långwariga bullret blifwit förtumlad, flyr ur sin krypta. Den som gifwit mästerslaget eller krossat tunnan⁷, blir 'Kattkonung' och föres i triumf till det ställe der flickorna åskådat spelet, då han utaf en af tärnorna får i prisbelöning — ett fastlagsris. Han utwäljer nu äfwen åt sig en af de sköna, som blir 'Kattdrottning', och hwilka hedersposter beklädas hela året, då de tu wid lekar och gillen hafwa högsta ordet. Wid walet af drottning gifwer han äfwen åt henne ett fastlagsris, som lärer beteckna att han hafwer rättighet att henne tukta." Tidningen vet även berätta, att kattägare i grannskapet dagarna före denna lek ser särskilt väl till sina djur, då de ogärna vill se sin huskatt med i torneringen⁸.

Två år senare, 1837, kan Malmö Tidning berätta, att slå katten ur tunnan ägt

rum i flera närbelägna byar och gått till enligt samma mönster, som ovan beskrivits. Även då utsågs kattkung och kattdrottning, vilka skulle ha första ordet vid alla årets lekar och nöjen⁹.

Den första uppgiften om att leken slå katten ur tunnan förekommit i Malmö, ger Malmö Nya Allehanda 1842. Tidningen skriver: "Den gamla folkleken 'att slå katten ur tunnan', som är så vanlig i Trelleborg, Skanör och Falsterbo m. fl. st., har nu äfwen börjats härstädes." Vidare berättas, att fastlagsmåndagen promenerade en mängd människor ut längs Södra Förstadsgatan till den så kallade Kärleksgränden. Här hade man mellan två träd hängt upp en tunna, och klockan tre började så torneringen. Tunnan krossades, kattorna, de var två, flydde fräsande och omtumlade över åkrarna, och kattkungen hyllades. Någon drottning blev däremot inte utsedd. På kvällen samlades man till "dans och lustighet"¹⁰. Följande år upprepas leken på samma sätt och på samma plats, och i likhet med föregående år har många åskådare lockats dit¹¹.

När man 1842 och 1843 slår katten ur tunnan i Malmö, har mönstret för leken tagits från närbelägna byar, även om vid dessa tillfällen inte någon katt-drottning blev utsedd. Under de närmaste åren efter 1843 finns inga tidningsnotiser att få om leken och sannolikt har den inte arrangerats i Malmö. Orsaken kan ha varit, att det ålegat kattkungen att ordna för fastlagsfesten och att han av en eller annan anledning inte kunnat fullgöra denna skyldighet. Det bör också framhållas, att den starka känslan för bygemenskap, som var utmärkande för landsbygden, saknade motsvarighet i Malmö. Byn slog vakt om det nöjeslivet, och alla, både husbondefolk

"Fastelavsløier paa Landet" visar den här bilden ur Illustreret Tidende 1862, nr 127. I Danmark hade tidigare än i Sverige katten försvunnit ur tunnan. J. Davidsen konstaterar i Fra den gamle Kongens Kjöbenhavn 1881: "Endnu intill for et halvt hundrede Aar siden var en levende Kat Offeret, men da satte et strengt Politiforbud en Skranke for dette Barbari. Hvor nu Skikken anvendes, er en udpyntet Dukke i Tønden." Det är troligen från andra sidan sundet som nöjesarrangörerna i Malmö inspirerats till liknande arrangemang.

och tjänare, var intresserade av detta.

Först år 1851, på initiativ av värdshusvärden J. M. Fick, återupptages leken i Malmö. Fick anholder detta år hos magistraten att fastlagsmåndag från klockan tre till åtta på kvällen få anställa tivoli på Mon Bijou¹². Ansökan bifalles¹³, vilket föranleder annonser i malmötidningarna under rubriken Tivoli på Mon Bijou. Mot en avgift av 12 sk. rgd. släpptes besökarna in och fick då gratis dansa i den nya salongen och även vara med om "att slå En katt ur tunna och den som slår tunnan sönder, så att katten får tillfälle att aflägsna sig, erhåller som belöning ett silfwerur, värdt 20 rdr. Musik uppföres af härwarande Kronprinsens Husar-musikkorps. De som vilja slå på tunnan må wara till hest och rida i ordning efter hwarandra¹⁴."

Även nästa år anordnar Fick leken, och vinnare av uret blir en lycklig slaktardräng¹⁵. 1853 och 1854 går det enligt annonserna till på liknande sätt¹⁶. Vid det senare tillfället ger Malmö Nya Allehanda sina läsare följande skildring av Ficks arrangemang: "Inför en talrik publik slog man äfwenledes katten af tunnan på Monbijou och firade en ganska treflig parodi på chevallieret och medeltidens torneringar. Ty man hade här utwalt till gängare grå de uslaste krakar som vår annars nog feta landsort orkade erbjuda¹⁷."

Redan 1851 hade provinsialläkaren hos magistraten utan framgång protesterat mot ett, som han tyckte, uppenbart djurplågeri och mot det höga pris, som utlovades för denna bragdfulla djurmiss-handel¹⁸. 1854 tar Snäll-Posten upp samma sak och påpekar bl. a., att slå katten ur tunnan föranleder "ett skarpt uttaladt missnöje bland alla bättre tänkande inom vårt samhälle¹⁹."

Man kan förmoda, att det är Snäll-Postens kritik, som får till följd, att Fick nästa år, 1855, anser sig föranlåten att företa en ändring av tunnans innehåll. Malmö Nya Allehanda berättar från upptåget, att tunnan bombarderades "rätt erbarmligt" men "det yppersta war att den istället för en katt innehöll ett wäl emballeradt och inneswept krus, laddadt med den finaste punsch till samtliga ryttares wederqwickelse och uppmuntran²⁰." Liksom föregående år fick den, som slog sönder tunnan, ett ur, och man dansade sedan till klockan nio²¹.

Med Ficks införande av slå katten ur tunnan i underhållningen på Mon Bijou kommer den att bli ett led i den tidens nöjesindustri. Detta markeras dels av att åskådarna avkräves inträde, dels av att Fick söker skapa spänning kring leken genom att utfästa ett pris åt segraren.

J. M. Fick dör 1856, och det dröjer till 1858, innan det på nytt finns uppgifter om slå katten ur tunnan i Malmö. Genom annonser i tidningarna får malmöborna veta, att nämnda folknöje kommer att äga rum på Mon Bijou fastlagsmåndagen²². Arrangör är A. Rosvall, vilken även nästa år anordnar leken på värdshuset²³.

P. A. Sjögren övertar arrangemangen kring slå katten ur tunnan, och under fyra år framåt, 1860—1863, äger leken rum i Altonas trädgård. Sjögren annonserar på följande sätt 1860: "Fastlagsmåndag uti Altona anställes den vanliga kapridningen. Den som slår tunnan sönder erhåller ett Fickur. Från kl. half 4 e. m. blifwer harmonimusik uti paviljongen. Entréen för äldre personer 12 sk. hälften för barn²⁴. Även nästa år blir katten här slagen ur tunnan fastlagsmåndag. Inträdet till denna nu så kallade "Nordiska fest" är 25 öre, men någon

belöning talas det den gången ingenting om²⁵. 1862 annonserar Sjögren, att "biljetter fås vid ingången mot 50 öre för bättre personer samt 25 öre för barn och tjenstefolk²⁶." Följande år slopas emellertid denna kategoriindelning, inträdet sänks till 25 öre per person²⁷.

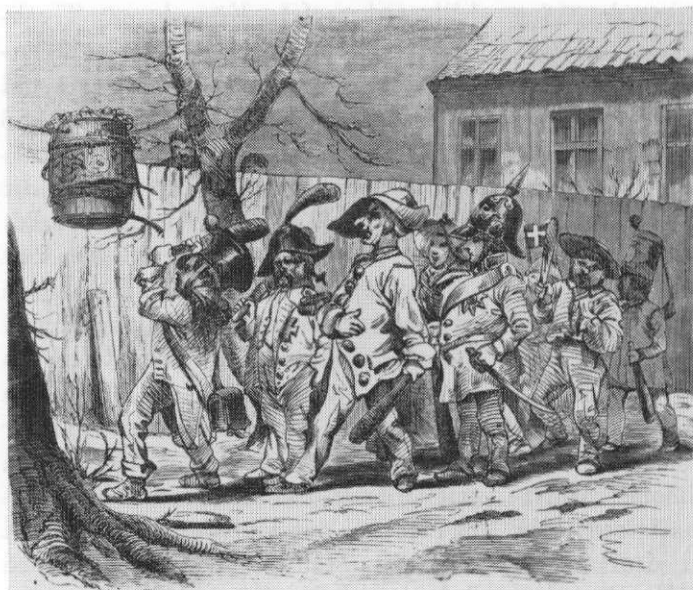
Anledningen till det sänkta inträdet står troligen att finna däri, att det inte längre är endast en arrangör och på en plats, som fastlagsmåndagen firas med att slå katten ur tunnan i Malmö. Flera nöjesarrangörer söker under de kommande åren att med leken som dragplåster locka publiken. Herr Sjöholms danssalong börjar konkurrensen²⁸ och följs 1864 av J. Hansson på danssalongen Phoenix²⁹, och 1870 arrangerar även hotel Novilla slå katten ur tunnan³⁰. Fredriksberg tar upp samma sak 1871³¹. Genomgående rubricerar arrangörerna leken som "den gamla Nordiska fastlagsfesten." J. Strandquist på Novillasalongen döper emellertid med tanke på tunnans innehåll om leken till "slå Bachus ur tunnan³²."

År 1872, fastlagsmåndag, anordnar hotel Phoenix och Fredriksberg slå katten ur tunnan. I hotel Phoenix annons framhålles, att förutom slå katten ur tunnan kommer en trevlig gubbe att dansa i tunnan³³. Detta arrangemang tycks dock inte på långt när kunna mäta sig med de upptåg, som anordnas på Fredriksberg. Här firas en subskriberad nordisk fastlagsfest i kombination med maskeradbal. 15 å 20 personer till häst, såväl damer som herrar, utlovas i förhandsreklamen rida omkring maskerade och komiskt kostymerade under ledning av Pjerrot. Till vinnaren av tävlingen slå katten ur tunnan utlovas ett fickur, men dessutom kommer publiken att roas av olika andra fastlagsupptåg. Speciellt vill man fram-

hålla artister från Köpenhamns Tivoli-teater, vilka bland annat kommer att utföra komisk pas de deux, intermezzo på styltor, negerdans med mera³⁴. Malmö Nya Allehanda berättar om festligheter på Fredriksberg och om hur det där gick till att slå katten ur tunnan: "Trädgården war festligt dekorerad, men den största uppmärksamheten tilldrog sig en smakfullt dekorerad tunna. I densamma syntes en sjömansklädd figur, wäderbiten och bister, med ett ris i den ena och en fastlagsbulle i den andra handen . . . Efter ett tåg omkring staden inredo på platsen tolf täflande, alla maskerade samt iklädda mer eller mindre lyckade kostymer. . . efter täta anfall lyckades det slutligen en i de danska färgerna klädd ryttare, bewäpnad med sabel att bemäktiga sig sjömannen, hwilken i sitt inre förwarade en butelj punsch³⁵."

Året 1873 äger leken på nytt rum på hotel Phoenix³⁶. Så är förhållandet även nästa år, då i konkurrens med Almbacken³⁷. På Almbacken anordnas en stor maskerad- och fastlagsfest från klockan sex till ett på natten, och i annonserna heter det: "hvarvid 7 på skridskor åkande lapplänningar klädda i nationaldräkt slå katten ur tunnan. Entré Herre 75 Dam 50 öre³⁸."

På samma ställen anordnas fastlagsmåndag slå katten ur tunnan åren 1875 och 1876. I Almbackens annonser för 1875 heter det, att dagen kommer att "firas med den gamla nordiska folkfesten, under det att ett i Japanesisk kostym, på skridskor åkande sällskap slår katten ur tunnan³⁹." Nästa år slås katten ur tunnan på Almbacken av sju ridande flickor i spansk uniform, "af hvilka anförarinnan är klädd i högtidsskrud, ridande på sin lifhäst, föreställande Blanca, Don Carlos gemål⁴⁰." I annonserna

Liksom i Danmark kan man i Sverige genom Folklivsarkivets uppteckningar konstatera att barnen tog upp slå katten ur tunnan bland sina lekar och var de som längst höll fast vid upptågen. Här en illustration ur Illustreret Tidende 1860, nr 21.

från hotel Phoenix från de här åren nämns ingenting om några nyheter i leken slå katten ur tunnan⁴¹

Under 1860-talet synes allmänhetens intresse för leken ha minskat. Altona annonserar om den år 1860—1863, och det sista året anser arrangörerna det opportunt att reducera priset till hälften, möjligen som svar på den konkurrens de det året möter från Sjöholms danssalong, som tagit upp leken på sitt nöjesprogram. Efter 1863 återkommer varken Altona eller Sjöholms danssalong med arrangemanget. Hotel Phoenix tar då istället upp det och har det på sitt program under de följande åren av 1860-talet. Under större delen av 1870-talet förefaller det, som om leken ånyo var publikdragande. Både hotel Phoenix (1870—1879), Novilla (1870—1871), Fredriksberg (1871, 1872, 1877, 1878) och

Almbacken (1874—1877) annonserar om att den gamla nordiska festen slå katten ur tunnan förekommer på deras program för fastlagsmåndagen.

Efter 1878 är det av annonserna att döma endast hotel Phoenix, som anordnar slå katten ur tunnan, och efter 1893 upphör även det att arrangera leken⁴². Allmänheten har synbarligen förlorat intresset för leken⁴³.

De här anförda exemplen visar, hur leken slå katten ur tunnan har förändrats, hur den gått till på 1830-talet i byarna kring Malmö och hur den vid införandet i Malmö ändrar karaktär. Stadens sociala miljö var inte densamma som i bysamhället, och därför kom korandet av kattkungen inte att spela samma roll som i byarna. Den företagsamme värdshusvärden J. M. Fick återupplivar emellertid leken. Den har då tagit ytter-

ligare ett steg från byns fastlagsupptåg. Vid dessa har hedern att bli kattkung lockat till deltagande, men Fick finner inte detta tillräckligt attraktivt utan utfäster sig att till segraren överlämna ett silverur. Ännu ett avlägsnande från den ursprungliga leken är genomfört 1854, då Fick ytterligare underströk det parodiska genom att han lät deltagarna rida på magra och eländiga hästar.

Redan på 1860-talet har leken slå katten ur tunnan i annonserna fått epitetet "den gamla nordiska festen." Det är under studentskandinavismens blomstringsår, och studenterna i Lund manifesterar Nordens samhörighet genom årligen återkommande Nordiska fester. Arrangörerna i Malmö synes ha en bestämd tro på att slå katten ur tunnan genom att rubri-

ceras som en gammal nordisk fest skulle vara mera publikdragande men är samtidigt medvetna om att leken är i behov av förnyelse. Dess ursprungliga karaktär förändras ytterligare. Större omsorg än tidigare lades ner på utstyrseln av de i tävlingen deltagande. Man friar till publikens smak för det exotiska och annonserar om lapplänningar i nationaldräkter, tävlande, iförda japanska dräkter, och i ett annat fall flickor i spanska kostymer. Man vädjar också till publikens intresse för den nya sporten, skridskoåkningen, och låter de tävlande åka skridskor. Alla ansträngningar till trots försvinner leken. Maskerader och karnevalsupptåg kommer i stället att dominera fastlagsfirandet.

Noter

- ¹ Malmö Nya Allehanda 1840 nr 25.
- ² L. B. Falkman, *Minnen från Malmö under första hälften af innevarande århundrade* upptecknade af. Maskinskriven kopia, s. 441.
- ³ Malmö Nya Allehanda 1854 nr 17.
- ⁴ S. Svensson, *Årsfester från vår till höst i Sverige och Svensk-Finland*, *Nordisk Kultur* XXII 1938, s. 64 ff.
- ⁵ B. Holm-Fryksén har i en uppsats, framlagd vid seminariet i folklivsforskning i Lund 23.9 1964, konstaterat, att slå katten ur tunnan i Sverige är känd från Skåne och sydligaste Halland med markant koncentration mot sydväst.
- ⁶ C. von Linné, *Skånska resa ... 1751*, s. 234 f., H. P. Klinghammer, *Minnen från åren 1829—1839, 1841*, s. 64 f., N. Lovén, *Folklivet i Skytts härad ...*, IV uppl. 1924, s. 128 f.

- ⁷ H. P. Klinghammer, a. a., s. 64 f. Klinghammer talar om två segervinnare, dels den som krossar tunnan så mycket, att katten kan slippa ut, dels den som slutgiltigt krossar tunnan. Vanligen blev det dock endast en segrare, berättar Malmö Nya Allehanda 1872, nr 13, på grund av att det slag, som befriade katten, även krossade tunnan.
- ⁸ Malmö Tidning 1835 nr 13.
- ⁹ Malmö Tidning 1837 nr 6.
- ¹⁰ Malmö Nya Allehanda 1842 nr 12.
- ¹¹ Malmö Nya Allehanda 1843 nr 17.
- ¹² Magistratens i Malmö protokoll 1851 nr 76.
- ¹³ a. a. not 12 nr 80.
- ¹⁴ Malmö Nya Allehanda 1851 nr 8, jfr Snäll-Posten 1851 nr 25.
- ¹⁵ Malmö Tidning 1852 nr 8.
- ¹⁶ Snäll-Posten 1853 nr 15; Malmö Nya Al-

lehanda 1854 nr 16, jfr Malmö Tidning 1854 nr 16.

¹⁷ a. a. not 3.

¹⁸ a. a. not 13.

¹⁹ Snäll-Posten 1854 nr 26; jfr även polemiken mellan Snäll-Posten 1854 nr 29 och Malmö Tidning 1854 nr 18 av det påstådda kattdödan-

²⁰ Malmö Nya Allehanda 1855 nr 15.

²¹ Snäll-Posten 1855 nr 18.

²² Malmö Nya Allehanda 1858 nr 13; jfr Snäll-Posten 1858 nr 19.

²³ Malmö Nya Allehanda 1859 nr 18; jfr Snäll-Posten 1859 nr 27.

²⁴ Malmö Nya Allehanda 1860 nr 14; jfr Snäll-Posten 1860 nr 21.

²⁵ Malmö Nya Allehanda 1861 nr 12; jfr Snäll-Posten 1861 nr 16.

²⁶ Malmö Nya Allehanda 1862 nr 17; jfr Snäll-Posten 1862 nr 26.

²⁷ Malmö Nya Allehanda 1863 nr 13; jfr Snäll-Posten 1863 nr 19.

²⁸ Malmö Nya Allehanda 1863 nr 13

²⁹ Malmö Nya Allehanda 1864 nr 11; jfr Snäll-Posten 1864 nr 16.

³⁰ Malmö Nya Allehanda 1870 nr 16

³¹ Malmö Nya Allehanda 1871 nr 14; jfr Snäll-Posten 1871 nr 37 och Malmö Handels och Sjöfartstidning 1871 nr 14.

³² Malmö Handels och Sjöfartstidning 1871 nr 14.

³³ Malmö Nya Allehanda 1872 nr 12.

³⁴ a. a. not 33.

³⁵ Malmö Nya Allehanda 1872 nr 13.

³⁶ Malmö Nya Allehanda 1873 nr 15; jfr Malmö Handels och Sjöfartstidning 1873 nr 15.

³⁷ Malmö Nya Allehanda 1874 nr 13; jfr Malmö Handels och Sjöfartstidning 1874 nr 13.

³⁸ a. a. not 37.

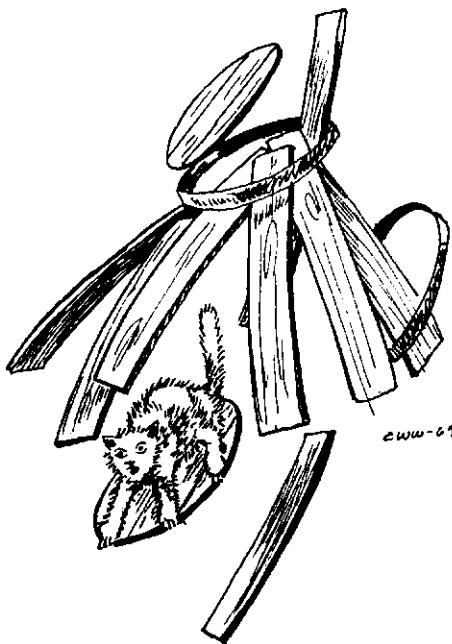
³⁹ Malmö Nya Allehanda 1875 nr 11; jfr Malmö Handels och Sjöfartstidning 1875 nr 11.

⁴⁰ Malmö Nya Allehanda 1876 nr 16; jfr Malmö Handels och Sjöfartstidning 1876 nr 16.

⁴¹ a. a. not 39 och not 40.

⁴² Undersökning av förf. 1967.

⁴³ Enligt H. P. Klinghammer, manuskript till Ordbok öfver Skånemålet från 1873, börjar leken slå katten ur tunnan så småningom att läggas bort. Samma sak tycks gälla Malmöförhållandena.

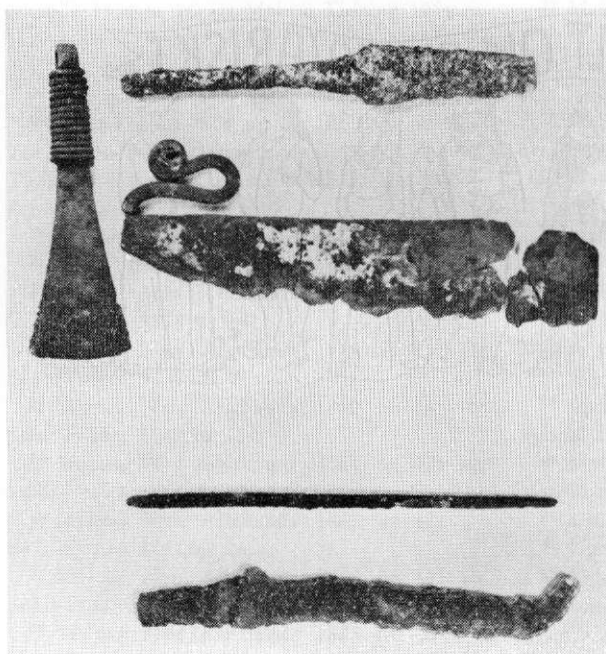
UTGRAVT I SKÅNE

Under juli och september månad 1968 företogs två arkeologiska provundersökningar i *Falsterbo*. Den första av dessa utfördes på stadsäga 139 för att klarlägga den yttre västra gränsen av den medeltida borganläggningen *Falsterbohus*. Liksom vid den stora undersökningen av borgen 1934—35, då bland annat borgens östra och södra yttre grav framtog, kunde man i västra yttergraven konstatera två till tiden skilda träskonningar. Den äldre skoningen, från borgens tillkomsttid omkring 1318, bestod av kantställda långa ekplankor, som stöttats av neddrivna pålar, spetsade i nederändan. I detta stadium har den yttre graven haft en bredd av 7,5 m. Redan under medeltiden har emellertid graven grott igen, så att det blivit nödvändigt att återställa den. Helt nya skonningar placerades utanför de gamla, så att gra-

ven blev något smalare. Denna yngre skoning bestod av i nederändan spetsade furustavar. Vid undersökningen kunde också konstateras, att den yttre graven längst i väster begränsades av en låg vall.

Den andra provundersökningen utfördes på stadsäga 138, inom ett område omedelbart norr om *Hotell Falsterbohus*. Undersökningen företogs med anledning av en planerad omändring av hotellet. Omkring 75 m norr om hotellet framgrävdes tolv gravar på en nivå av ca 1,40 m under nuvarande marknivå. De var alla kristna och i fem fall hade gravläggning inte skett i kista. Dessa gravar kommer sannolikt från en kyrkogård som tillhört *Lübecks kyrka*, vilken enligt äldre källor fanns här redan under 1200-talet. Några spår eller rester av kyrkan har ännu inte påträffats.

C.-A. M.

Bronsföremål från röset vid Bäckagård. Från grav A 2: pincett, miniatyrdolk och rakkniv; från grav A 4: syl och skära.

UTGRÄVT I HALLAND

Vid *Bäckagård* i Söndrums socken, Halland, har författaren i Hallands museums regi hösten 1968 undersökt ett brätteröse med fotkedja, som genom gravfynd kan dateras till yngre bronsåldern. (På platsen har nu landstinget byggt en särskola.)

Röset ingår i en serie av fyra fornlämnningar på en höjdräckning 23—27 m över havet. Det var svagt välvt, ca 0,8 m högt, omgivet av en välbevarad fotkedja med en diameter av 11,25 m. Utanför fotkedjan vidtog ett brätte varierande mellan 0,8—2,4 m i bredd.

Sammanlagt påträffades fem urnegravar. De låg 0,2—0,4 cm under rösets yta och saknade samtliga klara stenkonstruktioner. I två fall förekom keramikskärvor i anslutning till de brända benen.

Två gravar, A 2 och A 4, innehöll bronsföremål, nämligen i den förstnämnda graven en *pincett* med en uppdriven buckla på vardera läppen, sirlig geometrisk kantdekor och bronstråd lindad kring skaftet, en *rakkniv* med upprullat handtag och en *miniatyrdolk* (pil). Den andra graven innehöll en *syl* och en *skära*. Dessa föremål låg bland de brända benen i en 19 cm hög urna med rabbig utsida.

B. P.

Ny *Varberg*, som ligger 2 km norr om nuvarande Varbergs stadsgräns, lär ha anlagts i början av 1400-talet (A. Sandklef, *Varbergs historia*, Varberg 1963). Genom krigshärjningar och bränder förstördes staden vid skilda tillfällen. Efter den sista förödelsen 1612 genomförde

man en utflytning till Platserna nedanför fästningen. På platsen där staden legat byggde man strax efter denna händelse en kungsgård, Lindhof, som fortfarande finns kvar och numera drivs av Domänverket. Från denna tid och fram i våra dagar har stadsområdet dels varit uppodlad mark dels betesmark. Området är mycket flackt. Det avgränsas åt väster av Munkån, åt söder av Himleån. De båda åarna flyter samman i områdets sydöstra del, där man antager att hamnen en gång legat. Arkivaliska belägg samt de upphöjningar man ser i terrängen tyder på att staden var befäst med två parallella vallar åt norr och öster. Numera går Europaväg 6 genom stadsområdet i riktning norr-söder och delar därigenom detta i två hälfter.

1936 gjorde fil. dr. Albert Sandklef en arkeologisk undersökning av Ny varbergs kyrka, vilken befanns ligga till hälften under kungsgårdens nuvarande ladugårdsbyggnad. Under åren 1964—65 undersökte fil. kand. Margit Forsström på arkeologisk väg karmeliterklostret, som låg öster om E 6 (Ale nr 3, 1964, nr 3 1965).

Sommaren 1968 beviljades ett anslag av Arbetsmarknadsstyrelsen för ytterligare undersökning av Ny Varberg. Förutom den redan undersökta kyrkan och karmeliterklostret kände man vid arbetets början inte till några andra anläggningar. Inga lämningar, utom de båda vallarnas förhöjningar, kunde skönjas i terrängen. 1968 års grävning avsåg i första hand att inom området öster om E 6 söka klarlägga något av den profana bebyggelsen samt vallarnas uppbyggnad. I detta områdes norra del finns i terrängen en höjdförhöjning, vilken förmodades vara stadsvallen. Enligt en karta över Ny Varberg i Richardsons Hallandia Anti-

qua et Hodierna från mitten av 1700-talet avslutas den inre vallen i rät vinkel mot den yttre i den nordvästra delen av området, medan den yttre vallen fortsätter längs Munkån. Vid sommarens undersökning påträffades den inre vallen med dess tvärgående avslutning.

I de schakt, som togs upp söder om vallen, upptäcktes lager från i huvudsak tre aktivitetsperioder. Det understa bestod av ett vegetationslager av mörk fet mylla. Här förekom inga fynd. Däremot påträffades stolphål av en diameter varierande mellan 5 och 10 cm. Stolphålen låg delvis i rät linje, delvis i sickacklinje. Av stolphålens storlek att döma kan de knappast ha varit avsedda för någon huskonstruktion, snarare bör hålen ha åstadkommits genom nedslagning av käppar för fållinhägnader. Det nämnda vegetationslagret har troligen uppkommit då marken användes som betesmark. Under detta lager förekom endast sterila sandlager.

Den andra perioden omfattar dels kulturlager bestående av stora mängder av djurben, dels olika träkolslager, vilka på vissa ställen hänger ihop med fragment av stensättningar. Några huskonstruktioner från denna period framkom ej på denna del av området.

Från den tredje och sista perioden påträffades ett antal grundmurar bestående av enkla rader av gråstenar avsedda för hus i träkonstruktion. Grundmurar tillhörande sex olika anläggningar återfanns. Samtliga hus låg i riktning sydost-nordväst. En del av husen låg med långsidorna parallellt med varandra.

Huruvida det rör sig om tre perioder under stadens existens kan man inte med säkerhet avgöra förrän de mer centrala delarna av Ny Varberg undersöks.

Fynden utgöres i huvudsak av senme-

deltida rödgoods, en del stengods samt ett fåtal kakel. Bland metallföremålen märks främst ett par bultlås.

B. S.

INVENTERAT I BLEKINGE

På jubileumsutställningen i Karlshamn sommaren 1964 fanns en särskild avdelning för textil slöjd, såväl äldre som ny, från Blekinge. Vid insamlingen och den därpå följande uttagningen av utställningsobjekt visade det sig att de äldre textilierna var av mycket hög klass. Detta väckte tanken att det skulle vara av intresse att undersöka hur mycket som fortfarande finns kvar av gammal textil ute i bygderna. Endast genom en grundlig inventering med sakkunnig arbetskraft skulle resultat erhållas. Ett anslag från Blekinge läns hushållningssällskap beviljades och arbetet kunde påbörjas.

Det blekingska beståndet av äldre allmogetextil har redan tidigare varit föremål för ingående inventeringar, men då mer eller mindre med inriktning på speciella företeelser. Lilli Zickermans undersökning 1911—1912 omfattar främst prov på vävnadstekniker; Ingrid Dahlin insamlade 1936 material för en dräkthistorisk översikt; Elisabet Thorman gjorde för en utställning i Karlskrona 1937 en noggrann inventering av linnedamastvävnader. Vidare har Ingegerd Henschen behandlat en grupp vävda hängkläden 1937 och Ruth Nelsson broderade hängkläden 1938.

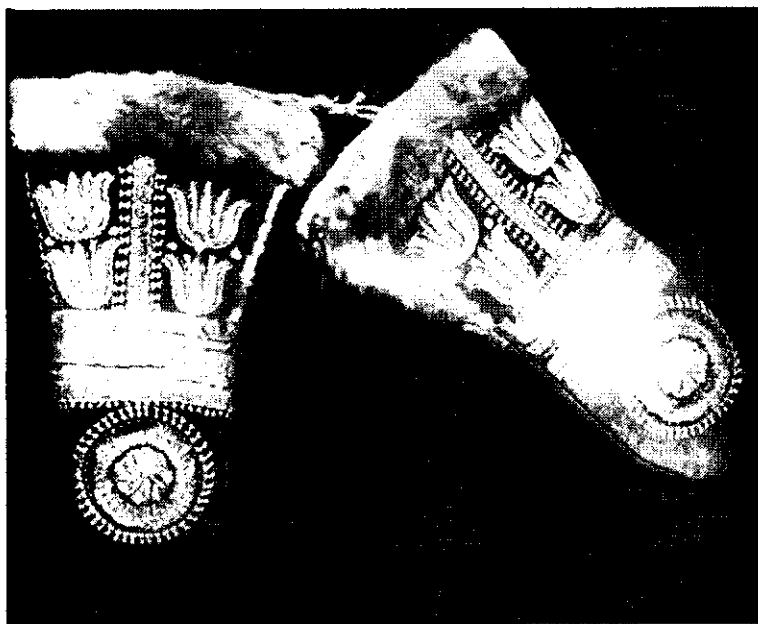
Den 1964 påbörjade inventeringen efterfrågar så gott som alla slag av textilier och som gräns framåt i tiden har satts 1910. Varje sommar har genom upprop i tidningarna allmänheten beretts tillfälle att höra av sig.

Under någon eller några sommarmånader varje år har följande studerande deltagit i fältarbetet: Li Clase (1967, 1968), Margareta Hyllén (1966, 1967), Margareta Redstedt (1964, 1965, 1967, 1968), Kristina Söderpalm (1964, 1966) — samtliga från Lund — samt Lilian Rundberg (1965), Uppsala.

En tillbakablick och sammanfattning av det arbete som slutförts, under Blekinge museums ledning och i samarbete med Blekinge läns hemslöjd, visar att över 400 hushåll besökts, vilket resulterat i drygt 3.900 föremålsbeskrivningar. För varje föremål har ett katalogkort skrivits med anteckningar om material, teknik, mått, härkomst, färg m.m. De flesta föremålen har fotograferats i färg (diapositiv) och/eller svartvitt.

Vad har man då funnit? — Om Östra härad dominerades av täcken och dräkt-detalyer av siden och Bräkne härad bidrog med luvettallriken, så uppträder i Medelsta härad vävda och broderade hängkläden. I Listers härad tillkommer några nya grupper, rynksärkar och fyrkantiga tygstycken — törkläden — i olika kvalitéer. De sistnämnda har använts till schaletter, näsdukar och "knyten" långt in på 1900-talet.

Materialet, som är ordnat sockenvis i nummerordning med varje hushåll sammanhållet, kommer nu i första hand att katalogiseras så att man lätt kan finna t. ex. var upphämtatäcken finns i Blekinge, genom att förteckna sockenbokstav och nummer jämte utbredningskarta för varje textilgrupp.

Brudvantar av blågrönt ylle, kantade med skinn och rikt broderade i silke, daterade 1761. Ronneby sn.

Ekonomiska bidrag har kommit från Blekinge läns landsting och hushållnings-sällskap samt Kungl. Kommerskollegium. Den totala kostnaden har stannat vid 37.000 kronor. Blekinge museum och Blekinge läns hemslöjd är tacksamma för

de nämnda institutionernas välvilliga inställning och intresse, så att denna omfattande och värdefulla kartläggning av äldre textilier i Blekinge, ekonomiskt varit genomförbar.

G W

SKÅNELANDSLITTERATUR

Historisk-antikvarisk bibliografi
sammanställd av John Tuneld

Forts. från nr 1, 1968.

- Bager, Finar*, När byggdes det Faxeska huset. — *Dbejue, Hans*, Tankar om Lilla Torg. [Utg. av Jörgen Faxe.] Malmö, Jörgen Faxe, 1967. 8:o. 46, (1) sid.
- 2 uppl. Malmö, Jörgen Faxe, 1967. 8:o. 47, (1) sid.
- Bjärebygden. Årsbok för Bjäre härads hembygdsförening. 1967. Båstad, Bjäre härads hembygdsförening. 1967. 8:o 110 sid. + annonser. Kr. 9:—.
- Bollerup, Erik*, Sven Bring (Lagerbring) och kanslerscensuren i Lund på 1750-talet (Scandia. 33 (1967), sid. 313—344).
- Carlberg, Ola*, På den tiden ... Äsbo-Össjö, Skånsk samling. 1967. 8:o. 159, (1) sid. Inb. Kr. 17: 50.
- Erlandsson, Hans*, Livet i Tomegap vid sekelskiftet. — Minnestal över Fredrik Krebs. — Katalog, uppsatser och föredrag. Lund) Förf., 1967. 8:o. 32 sid.
- Frostabygden. 1967. Höör, Frosta härads hembygdsförening, 1967. 4:o. 36 sid. Kr. 6:—.
- Föreningen Gamla Halmstads årsbok. 44 (1967). Halmstad, Föreningen Gamla Halmstad, 1967. 8:o. 275 sid., (1) pl.-bl., (2) kartbl. Kr. 15:—.
- Det gamla Lund. Föreningen "Gamla Lund". Årsskrift. 48 (1966). Lund, Föreningen "Gamla Lund", 1967. 8:o. 222, (1) sid. Kr. 15:—. (Sid. 3-219: *Persson, Johan*, Fattig i Lund. Vad protokollen berättar om äldre tiders fattigvård.)
- Glimåkraboken. Under red. av *G.-F. Glimberg*. 2. Bygden och sparbanken. Utg. av Glimåkra sparbank med anledning av dess 100-åriga tillvaro 1967. Red.-kommitté: *Bo Bosrup* ... Glimåkra, Glimåkra sparbank, 1967. 8:o. 142 sid. Kr. 5: 50.
- Granström, Sam & Tommy*, Generalplan för Ystad 1966. Ystad, Drätselkammaren, 1967. 4:o. (1), III, 102 sid., 8 kartor.
- Halmstads domböcker. Rådstuguprotokoll 1684. Utg. av *Märta Hähnel*, Lund, Gleerup, 1967. 8:o. 140 sid. Kr. 20:—.
- Johansson, Ivar*, Ur Vankiva sockenkrönika. 1. Kyrkan och hennes tjänare. Anteckningar. Vankiva, Förf., 1967. 8:o. 75, (1) sid.
- Kjellberg, Sven T.*, Övedskloster. Foto Ola Terje. Lund, Berlingska boktr., 1967. 8:o. 21, (3) sid.
- Kristersson, Orvar*, Falsterbo. När byn blev badort. Falsterbo, Falsterbo naturskydds- och fornminnesförening, 1967. 8:o. 39 sid. (*Orvar Kristerssons* Minnesanteckningar. 2.)
- Känn ditt härad. En inventering av fornminnen i Skytts härad. Trelleborg, Skytts härads hembygdsförening, 1967. 12:o. 43, (1) sid. Kr. 3:—.
- Leifland, Sigfrid J.-son*, Rektor Johannes Strömberg och Lunds privata elementarskola ("Realskolan"). En rapsodi ur minnet tillägnad 1915 års studenter. Jönköping, Bergmans bokh., 1967. 8:o. 38 sid. Kr. 7:—.
- Liedman, Eric*, Vittskövle kyrka. Några anteckningar. [2 uppl.] Degeberga, Förf., 1967. 8:o. 31, (1) sid.
- Malmöfynd. En redovisning för den antikvariska verksamheten. [19]66. Malmö, Malmö museum, Hist. avd., 1967. 8:o. 39 sid. Kr. 1: 50.
- Minnen från Hälsingborg och dess skola. 34. Stockholm, Hälsingborgspojkarnas gille i Stockholm, 1967. 8:o. 151 sid. Kr. 15:—.

- Månsson, Nils & Heक्टर, Karl*, Sösdala. Data och minnesbilder, Sösdala, Municipalfullmäktige, 1967. 8:o. 71 sid. Inb. Kr. 8: 50.
- Nilsson, Tage*, Geologische Datierung einer mesolithischen Küstensiedlung in Häljarp, Schonen. Lund, Gleerup, 1967. 8:o. 11 sid. Kr. 3: —. (Acta Universitatis Lundensis. Sect. 2. 1967:14.)
- , Pollenanalytische Datierung mesolithischer Siedlungen im Randgebiet des Ägeröds Mosse im mittleren Schonen. Lund, Gleerup, 1967. 8:o. 80 sid., 2 tab. Kr. 22: —. (Acta Universitatis Lundensis. Sect. 2. 1967:17.)
- Olén, Benkt*, Vånga kyrka genom tiderna. En historik. Vånga, Vånga kyrkoråd, 1967. 8:o. 68 sid. Kr. 3: —.
- Onsjöhygden. Onsjö härads hembygdsförenings årsbok. 14 (1967). Teckomatorp, Onsjö härads hembygdsförening, 1967. 8:o. 65, (1) sid. Kr. 8: —.
- Raneke, Jan*, Sydöstsånsk heraldik (Then sølff fuel. 1967: Nr 2, sid. 4—6).
- Rydbeck, Otto*, Glimmingehus. 9 uppl. Förkortad av *Erik Bohrn*. Stockholm, Almqvist & Wiksell, 1967. 8:o. 23, (1) sid. Kr. 2: —, (Svenska fornminnesplatser. 7).
- Sivenius, Stig*, Fädernas kyrka i Södra Åby. Hemmesdyngge, Förf., 1967. 8:o. 118, (1) sid.
- Sjöstrand, Nils*, Gärdslövs kyrka. Gärdslöv, pastorsexp., 1967. 8:o. (4) sid. Kr. 1: —.
- Tell, Leander, Freij, Yngve & Johansson, Ebbe*, Balsbergsgrottan. En historisk, geografisk-geologisk, biologisk och speleologisk framställning. Förord av *Bertil Hanström*. Norrköping, Centrocommerce, 1967. 8:o. 87, (1) sid. Kr. 12: —. (Arkiv för svensk grottforskning. 7.)
- Trelleborg 1867—1967. En krönika med anledning av stadens 100-årsjubileum. Utg. av Trelleborgs stad. Text: *Lennart Larsson*. Trelleborg, Trelleborgs stad, 1967. 8:o. (261) sid. Inb. Kr. 35: —.
- Weidhagen, Margareta*, Löddeköpinge under vikingatiden (Kommunalt från Löddeköpinge. 1967: Nr 4, sid. 5—6).
- Zennström, Per-Olov*, Lucifer. En bok om Axel Danielsson. Stockholm, Norstedt, 1967. 8:o. 334, (2) sid., (1) portr. Kr. 42: —; inb. 49: —.
- 1968.
- Ahlström, Tore*, Boken om Skåne. 4 uppl. Lund, Gleerup, 1968. 8:o. 163 sid., (1) kartbl.; Bilaga: Att minnas. [Ny uppl.] 15, (1) sid. Kr. 8: 75.
- Banér, Gustaf*, Gustaf Banérs generalguvernörsberättelse 1664—1668. Utg. med inledning och kommentar av *Ingvar Andersson*. 2. Kommentar. Lund, Gleerup, 1968. 8:o. XV, 77, (1) sid. Kr. 18: —. (Skrifter utg. av Kungl. Humanistiska vetenskapssamfundet i Lund. 30.)
- Bendz, Gerhard*, Lund. Gammal stad och ung. [Med engelsk, fransk och tysk sammanfattning.] Lund, Gleerup, 1968. 8:o. 46, (1) sid. Kr. 5: —.
- Bjärebygden. Årsbok för Bjäre härads hembygdsförening. 1968. Båstad, Bjäre härads hembygdsförening, 1968. 8:o. 110, (50) sid. Kr. 10: —.
- Blekingeboken. Årsbok för medlemmarna i Blekinge musci- och hembygdsförening. 46 (1968). Karlskrona, Blekinge musci- och hembygdsförening, 1968. 8:o. 211 sid. Kr. 18: —.
- Bollerup, Erik*, Sven Bring (Lagerbring) före professorstiden (Personhistorisk tidskrift. 65 (1967), sid. 10—41).
- Cullberg, Carl*, On artifact analysis. A study in the systematics and classification of a Scandanavian early bronze age material with metal analysis and chronology as contributing factors. Bonn, R. Habelt Verlag, & Lund, Gleerup, 1968. 4:o. (1), 341 sid., (1) tab. Kr. 85: —. (Acta archaeologica Lundensia. Series in 4:o. 7.)
- Ek, Sven B.*, Östra Torn. Etnologisk bystudie. Lund, Folkliivsarkivet, 1968. 4:o. (2), 121 bl. Kr. 15: —. (Stencilerade skrifter från Institutionen för folkliivs forskning vid Lunds universitet (Folkliivsarkivet). 4.)
- Fernlund, Bo*, Det svåra året [1868] (Lunds stifts julbok. 60 (1968), sid. 57—61).
- Föreningen Gamla Halmstads årsbok. 45 (1968). Halmstad, Föreningen Gamla Halmstad, 1968. 8:o. 263 sid., (1) pl.-bl. Kr. 15: —.
- Register... Årg. 21 (1944) — 42 (1964). Halmstad, Föreningen Gamla Halmstad, 1968. 8:o. 103 sid. Kr. 10: —.

- Det gamla Lund. Föreningen Gamla Lund. Årsskrift. 49 (1967). Lund, Föreningen Gamla Lund, 1968. 8:o. 59, (1) sid. Kr. 16: —. (Sid. 3—56: *Sanderberg, Martin*, Stationshuset Lund C.)
- Det gamla Trelleborg. Årsskrift. 1968. Trelleborg, Trelleborgs museum, 1968. 8:o. 119 sid. Kr. 9: —.
- Gärds härads hembygdsförenings årsbok. 33 (1968). Djurröd, Gärds härads hembygdsförening, 1968. 8:o. 104 sid. Kr. 10: —.
- Göinge hembygdsförenings årsbok. 47 (1968). Broby, Göinge hembygdsförening, 1968. 8:o. 83, (13) sid. Kr. 10: —.
- Halland. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård i Hallands län. 51 (1968). Halmstad, Hallands museum, 1968. 8:o. 168 sid. Kr. 15: —.
- Halland och hallänningar. Årsbok. 12/13 (1967—1968). *Erlén, N. P.*, En drömmare upplever Halland. Resebrev 1880—1882 jämte källhänvisningar och kommentarer av *Axel Ejwertz*. Halmstad, Samfundet Hallands biblioteks vänner, 1968. 8:o. 278, (1) sid. Kr. 25: —.
- Hallandsbygd. 10 (1968/69). Köinge, Mellersta Hallands hembygdsrets, 1968. 8:o. 101, (1) sid. Kr. 4: 50.
- Halmstads domböcker. Rådstuguprotokoll 1685—1686. Utg. av *Märta Hähnel*. Lund, Gleerup, 1968. 8:o. 202, (1) sid. Kr. 25: —.
- Halmstads historia. Utg. av Halmstads stads historiekommitté under red. av *Sven A. Nilsson*. Halmstad, K. Larssons bokhandel. 8:o.
1. Den danska tiden. Av *Sven A. Nilsson*. 1968. (7), 375, (1) sid. Inb. Kr. 20: —.
 2. Tiden 1645—1850. Av *Lars Trulsson*. 1968. (8), 418 sid., (1) pl.-bl. Inb. Kr. 20: —.
- Hansson, Kjell*, Helgonskylden till prästerna i Lunds stift på 1500-talet (Kyrkohistorisk årsskrift. 68 (1968), sid. 38—64, Summary, sid. 64—66).
- Jansson, Gabrielle & Kindblom, Inga*, Kring livets högtider i Örkelljunga församling... Lund, Gleerup, 1968. 8:o. 95 sid. Kr. 15: —. (Skrifter utg. av Folklivsarkivet i Lund. 10.)
- Johansson, Ivar*, Västra Göinge härad och domsaga. Anteckningar för tiden intill 1690... Hässleholm, Tingshusbyggnadskyldige i Västra Göinge domsaga, 1968. 8:o. 297 sid., 1 karta.
- Kring Kärnan. Hälsingborgs museums publikation. 9 (1968). Hälsingborg, Hälsingborgs museiförening, 1968. 8:o. 155, (10) sid. Kr. 18: —.
- Kullabygd. Kullens hembygdsförenings årsskrift. 41 (1968). Höganäs, Kullens hembygdsförening, 1968. 8:o. 177 sid. Kr. 10: —.
- Limhamniana. 10 (1968). Malmö, Limhamns museiförening, 1968. 8:o. 117, (7) sid. Kr. 10: —.
- Lunds stadsbild. Lund, Gleerupska universitetsbokhandeln, 1968. 8:o. 299 sid., (6) pl., 2 kartor. Kr. 27: —. (Inventeringskommittén.)
- Löfström, Inge*, Kyrkskepp på Österlen (Lunds stifts julbok. 60 (1968), sid. 32—41).
- Malmö fornminnesförenings årsskrift. 36 (1968). Malmö, Malmö fornminnesförening, 1968. 8:o. 142, (18) sid. Kr. 15: —; inb. 21: —.
- Malmö tigbøger 1577—83 og 1588—90. Udg. ved *Leif Ljungberg* og *Einar Bager* i samarbejde med *Erik Kroman*... København, Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, Rigsarkivet, 1968. 8:o. XII, 440, (1) sid. Da.kr. 33:75; inb. 40:50. (Äldre danske rådstueprotokoller og bytingbøger.)
- Minnen från Hälsingborg och dess skola. 35. Stockholm, Hälsingborgspojkarnas gille i Stockholm, 1968. 8:o. 211 sid. Kr. 15: —.
- Möllerström, Johan*, Om skånska möllor och människor i Österlen under ett århundrade och lite till från fars och farfars tid. Bromma, Förf.; Hörby, Hörby bokhandel, 1968. 8:o. 128 sid. Kr. 12: —.
- Mölleryd, Anders W.*, Mölle-Kullen genom tiderna. Bidrag till Kullabygdens historia. 4. Stockholm, Förf., 1968. 8:o. 180, (1) sid. Kr. 7: 50; inb. 11: —.
- Olén, Benkt*, Kyrkoarkitektur och teologi. Till belysning av Helgo Zettervalls inställning i kyrkobyggnadsfrågor (Kyrkohistorisk årsskrift. 67 (1967), sid. 146—190).

- Olsen, Johannes, Skatteköpen i Skåne åren 1701—1725 (Karolinska förbundets årsbok. 1968, sid. 69—110).
- Olsson, Martin, Uraniborg och Stjärneborg. 4 uppl. Stockholm, Almqvist & Wiksell, 1968. 8:o. 40 sid. Kr. 1:75. (Svenska fornminnesplatser. 3.)
- Olsson, Nils, Guldsmeder i Ystad. Ystad, Ystads fornminnesförening, 1968. 8:o. 142, (1) sid. Kr. 25:—. (Ystads fornminnesförenings skrift. 13.)
- Osby hembygdsförening. Årsbok. 9 (1968).
- Osby, Osby hembygdsförening, 1968. 8:o. 107 sid. Kr. 12:—.
- Res mediaevales Ragnar Blomqvist kal. mai. MCMLXVIII oblata. Lund, Kulturhistoriska museet, 1968. 8:o. 310 sid., (1) kartbl. Kr. 50:—. (Archaeologica Lundensia. Investigationes de antiquitatibus urbis Lundae. 3.)
- Sjöborg, Nils Henrik, Blekinges historia och beskrivning. [Ny utg.] Malmö, Blekingia, 1968. 8:o. 241, (4) sid., (1) kartbl. Kr. 27:—.
- Skånes hembygdsförbund. Årsbok. 1968. Kristianstad & Lund, Skånes hembygdsförbund, 1968. 8:o. 160 sid. Kr. 12:—.
- Sköld, Per Edvin, Södersläotts förhistoria. Lund, Gleerup, 1968. 8:o. 221 sid., (1) kartbl. Kr. 35:—; inb. 42:—.
- Slott och herresäten i Sverige. Ett konst- och kulturhistoriskt samlingsverk . . . Huvudredaktör: Sven T. Kjellberg. Malmö, Allhem. 8:o.
- Halland av Sven T. Kjellberg, Bohuslän av Bengt G. Söderberg, Blekinge av Ingrid Martelius. 1968. 386, (4) sid., (33) pl., (2) kartbl. Inb. Kr. 62:—.
- Strömberg, Märta, Der Dolmen Trollasten in St. Köpinge, Schonen. Mit einem Beitrag von H. Hjelmqvist. Lund, Gleerup, 1968. 8:o. 249 sid. Kr. 55:—. (Acta archaeologica Lundensia. Ser. 2. Series in 8:o. 7.)
- , Ett gravfält från sen järnålder i Råga Hörstad i Skåne. [Zusammenfassung.] Stockholm, Almqvist & Wiksell, 1968. 8:o. 73, (1) sid. Kr. 15:—. (Antikvariskt arkiv. 35.)
- Svärdström, Elisabeth, Runfynd 1967. Skåne, Annelövs kyrka (Fornvännen. 63 (1968), sid. 282—283).
- Sydsvenska dagbladets årsbok. 1969. Skånsk lantkyrka från medeltiden. [Av] Evald Gustafsson, Erik Cinthio. [Red.: Ragnar Gustafson.] Malmö, Sydsv. dagbl., 1968. 4:o. 135, (1) sid. Inb. Kr. 35:—.
- Säasä. Skånsk samling. 24/25 (1967—1968). Åsbo-Össjö, Sällskapet Skånsk samling, 1968. 8:o. 75, (1) sid. Kr. 15:—.
- Tomelilla hembygdsförening. Årsbok. 1968. Tomelilla, Tomelilla hembygdsförening, 1968. 8:o. 120 sid. Kr. 10:—.
- Tynelius, Sven, En gammal stadskärnas förnyelseproblem (Arkitekten. 68 (1968), sid. 41—48).
- Varbergs museum. Årsbok. 19 (1968). Varberg, Varbergs museum, 1968. 8:o. 199 sid. Kr. 12:—.
- Vår bygd. 51 (1968). Kungsbacka, Nordhalls hembygdsförening, 1968. 8:o. 78 sid. Kr. 10:—.
- Västra Göinge hembygdsförenings skriftserie. 16. Hässleholm, Västra Göinge hembygdsförening, 1968. 8:o. 120 sid. Kr. 10:—.

EFTERTRYCK, helt eller delvis medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

STOD

De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

ALDRE HAF TEN

av "Samlingar till Skånes historia", "Skånska Samlingar" och "Historisk tidskrift för Skåneland" samt andra av föreningen utgivna skrifter kan erhållas genom hänvändelse till föreningens sekreterare, antikvarie Nils Nilsson, Kulturen, 223 50 Lund.

BLIV MEDLEM

Årsavgiften 15 kr insättes på föreningens postgiro, Lund 24 68 31, c/o kassören, museichef B.-A. Person, 432 00 Varberg.

Medlem erhåller kostnadsfritt ALE, Historisk tidskrift för Skåneland.

INNEHÅLL

Torkel Eriksson: Trydefunten och Regnum	1
Karin Andersson: Gråbrödraklostret i Ystad	24
Ingemar Jeppsson: Ett folknöjes kommersialisering	35
Aktuellt om antikvariskt	
Carl-Axel Mildner: Falsterbo	43
Björn Petersen: Bäckagård	44
Barbro Sundnér: Ny Varberg	44
Gun Wilstadius: Blekinge	46
John Tuneld: Skånelandslitteratur	48

CWK GLEERUP BOKFÖRLAG
LUND

Kr 5:—